

## İSLÂM-OSMANLI HUKUKUNDA AZADI ÖLÜME BAĞLAMAK: TEDBİR (MÜDEBBER KILMAK)<sup>(\*)</sup>

Arş. Gör. Fatma KURU<sup>(\*\*)</sup>

### ÖZET

İslâm dini kölelerin azat edilmesine dair muhtelif usuller kabul etmiştir. Tedbîr bu usullerden biri olup, bir kimsenin kölesinin hür olmasını kendi ölümüne bağlaması manasına gelir. Tedbîr yapılan köle müdebber ismini alır. Müdebber, efendisi vefat edene kadar köle kalmaya devam eder. Dolayısıyla hizmetinden istifade edebilir. Efendinin tedbîr tasarrufundan rücu etmesi ise mümkün değildir. Buna binaen müdebber, azat dışında bir yolla mülkiyetten çıkarılamaz. Diğer taraftan tedbîrin birkaç türü olup, tatbik edilecek hükümler farklılık arz edebilmektedir. Her halükârda müdebber köle, efendisinin vefat etmesiyle hürriyetine kavuşur. Efendi de azat sevabına nâil olur. Azadın ölümden sonra vaki olması köle sahiplerini bu usule teşvik eden bir amil olmuştur. Osmanlı şer'îye sicillerinde tedbîre dair bir hayli kayıt mevcuttur. Bu çalışmada tedbîr müessesesi, teorik ve pratik açıdan detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İlk etapta tedbîr tarif edilmiş, tedbîrin kurulmasına ve farklı türlerine yer verilmiştir. Daha sonra tedbîrin efendinin hayatında ve öldükten sonraki hükümleri incelenmiştir. Son olarak tedbîrin başka azat usulleriyle bir arada olmasından bahsedilmiştir.

### Anahtar Kelimeler

Tedbîr, Müdebber, Mutlak, Mukayyed, Köle, Azat.

---

<sup>(\*)</sup> DOI: 10.33432/ybuhukuk.1617619 - **Geliş Tarihi:** 11.01.2025 - **Kabul Tarihi:** 11.08.2025.

<sup>(\*\*)</sup> İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul - Türkiye,  
E-posta: fkuru@29mayis.edu.tr; Orcid: 0000-0002-2302-1731.

## **CONNECTING MANUMISSION TO DEATH IN ISLAMIC-OTTOMAN LAW: TADBĪR (MAKE MUDABBAR)**

### **ABSTRACT**

Islam has adopted various methods for freeing slaves. Tadbīr is one of these methods, meaning that a person makes the release of his slave dependent on his death. A slave who is subject to the tadbīr is called mudabbar. The mudabbar remains a slave until the master's death and his master can therefore benefit from his services. However, the master cannot revoke tadbīr. Consequently, the mudabbar cannot be removed from ownership by any means other than manumission. Furthermore, there are several types of tadbīr, and the applicable provisions vary. In all cases, the mudabbar slave is freed upon the master's death, and the master also receives the reward of liberation. The fact that release occurs after death, encouraged slave owners to adopt this method. Ottoman sharia court records contain numerous records of tadbīr. This study examines the institution of tadbīr in detail from both theoretical and practical perspectives. First, tadbīr is defined, its establishment, and its various types are discussed. Then, the provisions of tadbīr, both during the master's lifetime and after his death, are examined. Finally, the combination of tadbīr with other methods of emancipation is discussed.

### **Keywords**

Tadbīr, Mudabbar, Mutlaq, Muqayyad, Slave, Manumission.

## EXTENDED ABSTRACT

Islamic law encouraged the manumission of slaves on many occasions and adopted various methods for emancipation. Tadbîr, which constitutes the subject of this study, is one such method. The act of conditioning a slave's emancipation upon the master's death is known as tadbîr. A slave subjected to tadbîr is designated as a mudabbar (and if female, a mudabbara). The essential element of tadbîr is the expression of the master's intention indicating the tadbîr. A master effects tadbîr by addressing a slave with statements such as: "I have made you a mudabbar", "I have subjected you to tadbîr", "you shall be free upon my death", "you shall be free if I die". Tadbîr may also be affected through a will.

The master who institutes tadbîr must possess legal capacity to make gratuitous dispositions, since tadbîr ultimately results in manumission. Accordingly, the master must be sane and of legal majority.

Since the mudabbar remains a slave until emancipation takes effect, the master may continue to benefit from his or her services. He may compel the slave to work and appropriate the earnings. The master is also permitted to arrange the marriage of a mudabbar, and, if she is a female slave, to receive the dower. If harm is inflicted upon a mudabbara, the compensation is payable to the master. On the other hand, the master is not permitted to alienate the slave from his ownership by any method other than manumission, including sale or gift. In other words, tadbîr constitutes a binding legal disposition. If the master wishes to relinquish ownership of the mudabbar in return for consideration, it is recommended that he conclude a "contract of mukâtaba" or perform "itq alâ mâl" (manumission in exchange for payment).

With respect to freedom, children follow the status of their mother. Accordingly, children born to a mudabbara after the establishment of tadbîr are born as mudabbar themselves and thus may not be removed from the ownership of the master. Upon the master's death, they attain freedom together with their mother.

The mudabbar is emancipated from one-third of the estate upon the death of the master. If the one-third is insufficient, the issue of the mudabbar working to cover the remainder arises. Nevertheless, cases have occurred in which heirs unlawfully seized a mudabbara, who had been emancipated upon the master's death, as a slave. For the slave's emancipation to be recognized, either the defendant party must acknowledge the claim of tadbîr, or the mudabbar must produce evidence.

Tadbîr may also be made contingent upon a condition (muallaq tadbîr) or deferred to a specified time (mudâf tadbîr). The statement "if you perform this task, you are a mudabbar" exemplifies the former, while "you are a mudabbar upon the end of the month of Ramadan" exemplifies the latter. If the condition is fulfilled or the specified time arrives, the slave becomes a mudabbar; otherwise, he remains an ordinary slave. Accordingly, it is possible for the slave to be divested of ownership prior to the fulfillment of the condition.

If tadbîr is not restricted by any condition, it is termed tadbîr mutlaq (absolute tadbîr); if it is restricted, it is termed tadbîr muqayyad (conditional tadbîr). For example, when the master makes emancipation contingent upon a specific manner of death such as stating, "you are free if I die of this illness" or "if I die on this journey" this constitutes tadbîr muqayyad. Since it is uncertain whether death will occur in the specified manner, emancipation is likewise uncertain. Accordingly, in such cases, removal of the slave from ownership is permissible.

A distinctive form arises when the master conditions the emancipation of his slave to a period preceding his death. An example is stating, "you are free forty days before my death". This is also classified as tadbîr muqayyad, but it differs from the previous type in terms of the

applicable legal rulings. Here, the condition is the lapse of the specified period. If the master dies before the period elapses after declaring tadbîr, the condition is not fulfilled. There is consensus that prior to the fulfillment of the condition, the mudabbar may be disposed of through sale and similar means. However, jurists differ regarding the legal consequences after the condition is fulfilled. Moreover, according to the preferred opinion, emancipation in this case is effected from the entirety of the estate, since the time to which emancipation is attributed precedes death. This result, however, requires that the time upon which emancipation is based does not coincide with marad al-mawt (the terminal illness).

In the present study, the institution of tadbîr is examined in detail from both theoretical and practical perspectives, with frequent reference to legal interpretation and evaluation.

## GİRİŞ

İslâm dini kölelerin azat edilmesine dair muhtelif usuller benimsemiştir.<sup>1</sup> Bu usuller kısaca itk, tedbîr, istîlad ve kitâbet olarak ifade edilebilir. Esasında itk, diğer türleri de kapsayan genel bir kavramdır. Kölenin azat olması manasına gelir. Diğer türler itkin mevsûf halleridir.

Itk veya i'tâk, efendinin kölesinin hür olacağı manasına gelen bir sözü söylemesiyle meydana gelir. Bu söz sarîh veya kinâyeli olabilir. Efendinin kölesine söyleyeceği “seni hür kıldım”, “seni azat ettim”, “sen benim mevlamsın (azatlımsın)” gibi sözler sarîh lafızla azattır. “Nefsini sana sattım”, “sana nefsinin hibe ettim” demesi ise sârih lafız gibidir (sarîhe mülhaktır). Efendi bu sözleri şaka olarak veya ikrah altında veyahut da sarhoşken söylemiş olsa dahi, asıl niyetine bakılmaksızın, azat neticesi meydana gelir.<sup>2</sup> Zira Hz. Peygamber (s.a.s), “üç şeyin ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir. Bunlar nikâh, talâk ve azat etmedir”<sup>3</sup> buyurmuştur. Kinâyeli lafızda ise azat neticesinin meydana gelmesi için niyet aranır. Zira bu sözle başka bir şey de kastedilmiş olabilir. Efendinin kölesine “benim mülkiyetimden çıktın” veya “emrin senin elindedir” demesi böyledir.<sup>4</sup>

Bazen kölenin azat olması için bir irade beyanı gerekmez. Kölenin zî rahm-i mahrem akrabasının (evlenmesinin yasak olduğu kan hısımlarının) mülkiyetine dahil olması böyledir. Bu takdirde ayrıca bir beyana gerek kalmaksızın azat ger-

<sup>1</sup> Azat etmeyi ve bu yolda mal sarfetmeyi teşvik eden pek çok ayet ve hadis mevcuttur. Bazı hallerde ise (Ramazan orucunu bozma, zihârdan dönme, hatâen katl gibi) azat mecburi adde-dilmiş, mükellefe kefâret olarak yüklenmiştir. Diğer taraftan köle azadî zekâtın sarf edileceği sekiz kalemden birini teşkil etmiştir. Köle azat etmek azaptan kurtulma vesilesi kılınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) “her kim Müslüman bir köleyi azat ederse, azat olanın her bir uzvuna karşılık, Allah da azat edenin bir uzvunu cehennemden azat eyler” (Buhârî, Itk, 1; İbn Mâce, Itk, 4; Muslim, Itk, 5) buyurmuştur.

<sup>2</sup> **Bilmen, Ömer Nasuhi** (2018) Hukûk-i İslâmiyye ve Istîlâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, C. 4, İstanbul, Ravza Yayınları, s. 32-35.

<sup>3</sup> **Abdurrezzâk, Ebû Bekr** (2016) Musannef, C. 6, Beyrût, Dâru't-Te'sîl, s. 217, hadis no: 11089.

<sup>4</sup> **Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr** (2008) Mebsût, C. 7, Editör: Mustafa Cevat Akşit, Tercüme: Heyet, İstanbul, Gümüşev, s. 100; **Mevsûlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd** (2017) el-İhtiyâr li Ta'lîl'l-Muhtâr, C. 4-5, Tercüme: Ahmet Oğuz vd., İstanbul, Nuh Yayıncılık, C. 4, s. 188.

çekleşir.<sup>5</sup> Yani azat, şer'an kendiliğinden olur. Bu sebeple bazı kaynaklarda bu azada “mecburi/kanuni azat” veya “kendiliğinden azat” denilmiştir.<sup>6</sup> Kendiliğinden azadın bir diğer şekli de harbîye ait Müslüman kölenin dârulislâm topraklarına sığınmasıdır. Bu köle dârulislâma kaçmasıyla hürriyetine kavuşmuş olur.<sup>7</sup>

Azat derhal vaki olabileceği gibi (ıtk-ı müneccez), belirli bir zamana da izâfe edilebilir (ıtk-ı muzâf) veya bir şarta ta'lik edilebilir (ıtk-ı muallak). Efendinin kölesine “bir ay sonra hürsün” demesi izâfeye, “şu kapıdan girersem hürsün”, “oğlum askerden gelirse hürsün” demesi ta'like misaldir. Ta'lik ve izâfe efendinin tek taraflı tasarrufu olup, kölenin kabul veya reddetmesi bir mana ifade etmez. Zira bu tasarruflarla köleye bir borç yüklenmiş olmaz.<sup>8</sup>

Ta'likte azat, meydana gelmesi kesin olmayan bir şeye (şarta) bağlanmaktadır. Şart tahakkuk ederse azat gerçekleşecek, aksi halde kölelik devam edecektir. İzâfede ise azadın bağlandığı şeyin gerçekleşeceği (vaktin geleceği) kesindir. Ancak efendinin o vakitte hayatta olacağı kesin değildir. Dolayısıyla belirlenen zaman gelene veya şart tahakkuk edene kadar kölenin mülkiyetten çıkarılması mümkündür.<sup>9</sup> Azat vaki olmadan efendi vefat ederse izâfe ve ta'lik batıl olur. Zira bu takdirde köle vârislerin mülkiyetine geçer.<sup>10</sup>

Kölenin efendisiyle kitâbet akdi yaparak hürriyetine kavuşması da mümkündür. Bu usulde köle, akitte kararlaştırılan bedeli ödeyerek hürriyetine kavuşur. Bir nevi nefsin efendisinden satın alır. Bedeli ödeyemezse köle kalmaya devam eder. Akit yapıldıktan bedel ödenene kadarki süreçte mükâteb ismini alır. Ticaret nevinden tasarrufları yapmaya ehil hale gelir ve bir çeşit mülkiyet

<sup>5</sup> Mevsili, C. 4, s. 193-194.

<sup>6</sup> Aydın, Mehmet Âkif (2020) Türk Hukuk Tarihi, 17. Baskı, İstanbul, Beta, s. 238; Ekinci, Ekrem Buğra (2019) Osmanlı Hukuku, 6. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, s. 429.

<sup>7</sup> Molla Hüsrev (tarihsiz) Düreru'l-Hukkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm, C. 2, Kâhire, Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, s. 5.

<sup>8</sup> Bilmen, s. 35-36, 55.

<sup>9</sup> Mevsili, C. 4, s. 198-199.

<sup>10</sup> Serahsî, s. 224.

hakkı kazanır.<sup>11</sup> Bu usul “ıtk alâ mâl”den farklıdır. Orada köle yine bir bedel mukabilinde hürriyetine kavuşmakta, ancak kitâbetten farklı olarak hürriyetini derhal kazanmaktadır. Kararlaştırılan bedel hür kimsenin borcu olmakta, bedeli ödeyemezse tekrar köleliğe dönmesi mevzubahis olmamaktadır.<sup>12</sup>

Bir diğer azat usulü ise tedbîrdir. Arka manasına gelen “dubur” kelimesinden türemiştir.<sup>13</sup> Dubur, bir işin sonu veya sonrası manasına da gelir.<sup>14</sup> Tedbîr ise bir işin akıbetine nazar etmek demektir.<sup>15</sup> Istılahta, bir kimsenin kölesinin hür olmasını kendi vefatına, kendinden sonrasına bağlaması “tedbîr” şeklinde ifade edilmiştir. Tedbîr yapılan köleye müdebber (cariye ise müdebbere), efendisine müdebber denilmiştir.<sup>16</sup>

Tedbîr ile esasında özel bir ta’lik usulü kastedilir. Ancak azadın bir şarta bağlandığı diğer ta’liklerden farklı olarak, burada şartın vuku bulacağı kesindir. Zira ölümün bir gün vaki olacağı noktasında şüphe yoktur. Ancak ne zaman geleceği belli değildir. Tedbîr tâbi olduğu hükümler cihetinden de klasik ta’likten farklıdır. Zira lâzım bir tasarruftur. Efendi bu kölesini azat dışında bir yolla mülkiyetinden çıkaramamaktadır.

İstîlâd efendinin ölümüyle vaki olan bir diğer azat türüdür. Buna göre bir cariye efendisinden çocuk dünyaya getirdiğinde “ümmü veled” statüsünü kazanır. Efendisinin ölümüyle azat olmayı hak eden bu köle, tedbîrde olduğu üzere, mülkiyetten ihraç edilemez. Diğer taraftan müdebber(e) efendisinin malının 1/3’ünden azat olurken, ümmü veled terekenin tamamından azat olur. Hürriyet

<sup>11</sup> **Halebi, İbrahim** (2005) *Mültekâ’l-Ebhur*, Şam, Dâru’l-Beyrûtî, s. 539.

<sup>12</sup> **Mevsîlî**, C. 4, s. 198.

<sup>13</sup> **Mevsîlî**, C. 4, s. 218.

<sup>14</sup> **Mütercim Âsım Efendi** (2013) *el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*, C. 2, Hazırlayan: Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, s. 1928.

<sup>15</sup> **Molla Hüsrev**, s. 17.

<sup>16</sup> **Serahsî**, s. 287. Müdebberin aksine müdebber pek tercih edilen bir kullanım olmamıştır. Bununla beraber zikrine rastlanılmıştır. Bkz. Galata, Sicil No. 114, v. 39a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 276/166. hüküm).

ve kölelikte anneye tabi olmak esas olduğundan müdebber ve ümmü veledin sonradan doğan çocukları onların statüsünü kazanır. Yani mülkiyetten ihraç edilemez ve efendinin vefatıyla azat olurlar.<sup>17</sup>

Tedbîr fıkıh kitaplarında umumiyetle müstakil bir başlık altında ele alınmış, köleliğe veya köle azadına dair yapılan çalışmalarda bahsi geçmiştir. Mevzuyu müstakil olarak işlemeyi hedefleyen muhtemelen ilk çalışma ise 2021 yılında Yasemin Kurtoğlu tarafından yayınlanan “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Erme Yolu Olarak Tedbir”<sup>18</sup> isimli makale olmuştur.

Elinizdeki çalışmada tedbîr müessesesi teorik ve pratik açıdan detaylı bir şekilde ele alınmış, hukuki yorum ve değerlendirmelere sıklıkla yer verilmiştir. İlk bölüm tedbîrin yapılması ve türlerine hasredilmiş, ikinci bölüm ise tedbîrin sonuçlarına (efendinin hayatında ve ölümünden sonraki hükümlerine) ayrılmıştır. Ne var ki ilk bölümde yer yer tedbîrin hükümleri zikredilmiştir. Zira tedbîrin türleri tarif edilirken ve ayrıldığı noktalara işaret edilirken, bazen de devamlılığın bozulmaması adına hükümlerinden bahsedilmesi gerekmiştir. Son bölümde ise tedbîrin diğer azat türleri ile bir arada olduğu birkaç meseleden bahsedilmiştir.

## I. TEDBİRİN YAPILMASI VE TÜRLERİ

Tedbîrin rüknü, tedbîr veya ona delâlet eden irade beyanıdır. Bir kimse kölesine, “seni müdebber kıldım”, “sana tedbîr yaptım”, “ölümümünden sonra hürsün”, “ölürsem hürsün”, “başıma bir iş gelirse hürsün” gibi bir cümle kurarsa ona tedbîr yapmış olur.<sup>19</sup> Vasiyet lafzıyla da tedbîr yapılabilir. Köleye nefsinin

<sup>17</sup> **Serahsî**, s. 228-233, 282-285. Cariyenin efendisinden doğan çocuğu doğuştan hürdür. Ancak bunun için efendinin nesep iddiasında bulunması gerekir. Zira cariyenin doğurduğu çocuğun nesebi, nikah beraberliğinin aksine kendiliğinden sabit olmaz. **Bilmen**, s. 43-45. Nesebi efendiden sabit olan çocuk hür olur. Ümmü veled cariyeye başkası ile nikahlanmazsa, istilâdan sonra doğurduğu çocukların nesebi de, ayrıca bir nesep iddiasına lüzum olmaksızın, kendiliğinden efendiden sabit olur. Aksi netice için efendinin nesebi reddetmesi gerekir. **Serahsî**, s. 228-235; **Mevsîlî**, C. 4, s. 227-228.

<sup>18</sup> **Kurtoğlu, Yasemin** (2021) “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Erme Yolu Olarak Tedbir”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S. 2, s. 241-276.

<sup>19</sup> **Mevsîlî**, C. 4, s. 219. İtkin tecezzî etmesinde (bölünmesinde) olduğu üzere, Ebu Hanife, tedbîrde tecezzîyi kabul ederken; İmameyn (İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed) etme-

(veya rakabesini veya azadını) veya kendi malının 1/3'ünü vasiyet etmek gibi.<sup>20</sup> Diğer taraftan tedbîr vasiyetin aksine lâzım bir tasarruftur, rücu edilmesi mümkün değildir. Bir kimse kölesini müdebber kıldıktan sonra aklını kaybetse, vasiyetinin aksine, tedbîri batıl olmaz.<sup>21</sup>

Yukarıdaki cümleler kullanılarak yapılan tedbîr, tedbîr-i mutlak şeklinde isimlendirilir. Zira tedbîr (gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin olmayan) bir şarta bağlanmamakta veya bir şartla kayıtlanmamaktadır. Buna binaen derhal husule gelmektedir. Böylelikle kölenin hürriyet hakkı da kesinleşmektedir. Kölenin hürriyet hakkı kesinleştiği için efendi bu tasarrufundan rücu edememektedir.<sup>22</sup>

Şer'iyye sicillerinde efendilerin kölelerini tedbîr-i mutlak ile müdebber kıldığı pek çok hüccet<sup>23</sup> yer alır. Bunlarda tedbîre dair muhtelif terkipler kullanılmıştır. Çoğunlukla tedbîrin mutlak olduğu yazılmakla birlikte, yazılmadığı kayıtlar da vardır. Genellikle kölenin efendisinin vefatıyla hür olacağı malumatına yer verilmiştir. Bazı kayıtlarda kölenin efendisinin malının (terekenin) sülüsün-

---

mektedir. Dolayısıyla müşterek kölede ortaklardan biri payına tedbîr yaptığında, Ebu Hanife'ye göre sadece o ortağın payı müdebber olurken, İmameyne göre kölenin tamamı müdebber olur. Ebu Hanife'ye göre payı müdebber olmayan ortak kendi payını azat edebilir, kitâbete kesebilir, tedbîr yapabilir, bedelini ödemesi için köleyi siâyet ettirebilir (çalıştırabilir), tedbîr yapan ortağı mûsir (zengin) olduğu takdirde payını ona tazmin ettirebilir veya payı kendi haline bırakabilir, yani diğer payın tedbîrle azat olmasını bekleyebilir. İmameyne göre ise tedbîr yapan ortak mûsir olsun mu'sir (fakir) olsun ortağının payını tazmin eder. Zira onlara göre kölenin tamamı müdebber olmuştur. **Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd** (2003) *Bedâ'i'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, C. 5, Beyrût, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, s. 378-380; **Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî** (H. 1322) *el-Cevheretü'n-Neyyire Alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, C. 2, Mısır, Matbaatu'l-Hayriyye, s. 106; **İbn Âbidîn** (1966) *Reddû'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, C. 3, Beyrût, Dâru'l-Fikr, s. 682, 686-687.

<sup>20</sup> **Kâsânî**, s. 371-372.

<sup>21</sup> **İbn Âbidîn**, s. 683.

<sup>22</sup> **Serahsî**, s. 285.

<sup>23</sup> “Kadının hükmünü ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin bu ikrarı tasdikini havi bulunan ve üst tarafında bunu düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgeye hüccet denir. ... Taraflara verilen hüccetlerin bir örneği de sicil defterine kaydedilir.” **Akgündüz, Ahmet** (1988) *Şer'iye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C. 1, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 21.

den (1/3'ünden) azat olacağı ifade edilmiştir. Esasında efendinin kölesine “seni müdebber kıldım” veya “sana tedbîr yaptım” demesi yeterlidir. Bir başka deyişle azadın vefatla veya terekenin sülüsünden olacağı ziyade olarak yazılmıştır. Mesela H. 1074 senesine ait bir hüccette azadın efendinin malının sülüsünden olacağı ifade edilmiştir.<sup>24</sup>

Tedbîrin kurulmasına dair kimi hüccetlerde kısa ve sade bir dil kullanmıştır. Nitekim H. 1072 senesine ait bir hüccetteki “Mülâyim bt. Abdullah nâm câriye-i memlûkemi tedbîr-i sahîh-i mutlak ile tedbîr eyledim, fevt olduğumda sâir harâir-i asliyât gibi hürre olsun”<sup>25</sup> ifadeleriyle, H. 1121 senesine ait bir hüccetteki “câriye-i memlûkem ... Âişe bt. Abdullah'ı fevtimden sonra âzâd olmak üzere müdebber eyledim”<sup>26</sup> ifadeleri oldukça sadedir. Buna mukabil bazı hüccetlerde daha süslü bir dil tercih edilmiştir. Ölüm hadisesinin edebi bir dille dolaylı olarak ifade edildiği hüccetler buna misaldir. Nitekim H. 1074 senesine ait bir hüccette “dâr-ı fenâdan civâr-ı rahmet-i hayy-i Kadir'e intikâl ettiğimde”<sup>27</sup>, H. 1077 senesine ait bir hüccette “vaktâ ki kazâ-i nahb eyledim”<sup>28</sup>, H. 1091 senesine ait bir hüccette ise “küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt ve küllü hayyin yülâkihi'l-fevt fehvası üzere bi emrillâhi te'âlâ ben işbu dâr-ı dünyâdan sarây-ı ukbâya intikâl ve irtihâl eylediğim”<sup>29</sup> ifadeleri yer alır.

Tedbîr efendinin tek taraflı tasarrufu olup, köleye bir borç yüklemeyiz. Dolayısıyla kabulü veya reddi bir mana ifade etmez. H. 1138 tarihli bir hüccette ise kölenin tedbîri kabul ettiği malumatına yer verilmiştir.<sup>30</sup>

Tedbîr yapan efendinin teberruâta ehil olması gerekir. Zira tedbîr azatla neticelenen bir tasarruftur. Dolayısıyla tedbîr yapan efendinin âkil ve bâliğ olması icap

<sup>24</sup> İstanbul, Sicil No. 12, v. 117a/5 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 830/1138. hüküm).

<sup>25</sup> İstanbul, Sicil No. 10, v. 77a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 542/631. hüküm).

<sup>26</sup> Bab, Sicil No. 92, v. 63b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 414/465. hüküm).

<sup>27</sup> İstanbul, Sicil No. 12, v. 132b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 899/1225. hüküm).

<sup>28</sup> Bab, Sicil No. 3, v. 12a/4 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 145/91. hüküm).

<sup>29</sup> Eyüb (Havass-ı Refia), Sicil No. 90, v. 89a/4 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 472/577. hüküm).

<sup>30</sup> Galata, Sicil No. 259, v. 49a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 311/339. hüküm).

eder. Delinin, uyuyanın ve çocuğun tedbîri batıldır.<sup>31</sup> Tedbîr yapan efendinin Müslüman olması şart değildir.<sup>32</sup> Buna binaen zımmî ve müste'menin yaptığı tedbîr sahihtir. Mürtedinki ise ihtilâfıdır. Ebu Hanîfe'ye göre mürtedin tedbîr ve azadî mevkuftur. İslâm'a dönerse nâfiz, dönmezse batıl olur. İmameyn (İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed) ise, sahîh ve nâfiz olduğunu söylemiştir.<sup>33</sup>

Tedbîrin bir şarta bağlandığı (tedbîr-i muallak) veya bir vakte izâfe edildiği (tedbîr-i muzâf) haller ihtimal barındırır. Zira şart tahakkuk etmeyebilir veya zikredilen vakit gelmeden efendi ve köleden biri vefat edebilir. “Şu işi yaparsan müdebbersin” tedbîr-i muallaka, “Ramazan ayının bitimiyle müdebbersin” tedbîr-i muzâfa misaldir. Şart tahakkuk eder veya mezkûr vakit gelirse köle müdebber olur. Aksi halde “kının” yani sıradan köle olmaya devam eder. Dolayısıyla şart gerçekleşmeden önce mülkiyetten ihraç edilmesi mümkündür.<sup>34</sup>

Behcetü'l-Fetâvâ'da yer alan bir meselede efendi kölesine “eğer ben ölünceye dek, şürb-i hamr etmezsen müdebber ol” dedikten sonra köle şürb-i hamr eylese (şarap içse) satılıp satılamayacağı sual edilmektedir. Cevap satılabileceği minvalindedir. Zira tedbîrin bağlandığı şart gerçekleşmemiş, buna binaen köle müdebber olmamış olur. Diğer taraftan tedbîr muallak yani askıda olduğundan köle şarap içmese dahi satılabilmektedir. Başka bir meselede ise şart, ölünceye dek efendisine hıyanet etmeyip sadakatle hizmet etmesidir. Bu sözlerle tedbîr ölünceye dek rücuu mümkün bir tasarruf haline getirilmiştir. (Bir önceki mesele de böyledir.) Zira şartın gerçekleşmesi ancak efendinin vefatıyla mümkün olacaktır. Dolayısıyla vefatına kadar köleyi mülkiyetinden çıkarabilecektir. Diğer taraftan kölenin sadakatsiz bir davranışıyla şart batıl olacaktır. Mevzubahis meselede de köle, efendisinin malını serika eyleyerek (çalarak) başkalarına vermiştir.<sup>35</sup>

<sup>31</sup> Halebî, s. 287; Atar, Fahrettin (2011) “Tedbir”, DİA, C. 40, İstanbul, TDV, ss. 258-259, s. 258.

<sup>32</sup> Diğer azat şekillerinde de böyledir.

<sup>33</sup> Bilmen, s. 15-17.

<sup>34</sup> Kâsânî, s. 373.

<sup>35</sup> Yenişehirli Abdullah Efendi (2011) Behcetü'l-Fetâvâ, Hazırlayan: Süleyman Kaya vd. İstanbul, Klasik, s. 148.

Efendinin azadı bir başkasının ölümüne bağlaması ise tedbîr olmaz. “Oğlum ölürse hürsün”, “komşum Zeyd ölürse hürsün” gibi. Bu cümle azadın bir şarta bağlandığı, diğer ta’liklerden farklı değildir. Yani efendinin kölesine “eve girersem hürsün” demesi gibidir.<sup>36</sup> Molla Hüsrev ise azadı başkasının ölümüne bağlamanın tedbîr olduğunu söylemiş, sonrasında mukayyed olduğu malumatına yer vermiştir.<sup>37</sup> Damad Efendi Mecmau’l-Enhur’da bu hususa dikkat çekerek mukayyed tedbîr demenin doğru olmayacağına işaret etmiştir. Zira her ne kadar zikredilen kişinin ölümüyle azat vaki olacak olsa da tatbik edilecek hüküm cihetinden farklar olabilmektedir. Nitekim şart gerçekleştiği takdirde efendi hayatta olacak ve azat malının tamamından gerçekleşecektir. Şart gerçekleşmeden efendi vefat ederse ta’lik batıl olacaktır. Esasında Molla Hüsrev de tatbik edilecek hüküm cihetinden, farklı bir şey söylememektedir.<sup>38</sup>

Efendi kölesine “ben ve falan (oğlum, komşum Zeyd vs.) öldüğünde hürsün” derse, azat hak edilmiş olmaz. Zira tedbîr mutlak olmaz. Efendinin falan kişiden önce ölmesi ihtimal dahilindedir. Efendi daha önce ölürse, köle vârislere intikal edeceğinden şart batıl olur. Bu halde falan kişi ölse dahi, şart gerçekleşmiş sayılmaz. Falan kişi efendiden önce öldüğü takdirde ise, şarttan geriye efendinin ölmesi kalır. Dolayısıyla efendi adeta o anda kölesinin azadını kendi ölümüne bağlamış gibi olur.<sup>39</sup>

Tedbîrin askıda olduğu bir diğer hal, “tedbîr-i mukayyed”tir. Bu halde kişi, kölesinin azat olmasını, muayyen şekil veya zamandaki vefatıyla kayıtlar. “Gündüz ölürsem hürsün”, “gece ölürsem hürsün”, “bu hastalığımдан ölürsem hürsün”, “bu yolculuğumda ölürsem hürsün” veya “10 sene içinde ölürsem hürsün” gibi.<sup>40</sup> Ölümün bu şekilde olacağı muhakkak olmadığından, kölenin elden çıkarılması (satılması vs.) mümkündür.<sup>41</sup>

<sup>36</sup> Kâsânî, s. 371.

<sup>37</sup> Molla Hüsrev, s. 17.

<sup>38</sup> Damad Efendi, Şeyhizâde Abdurrahman İbn Muhammed İbni Süleyman (1988) Mecmau’l-Enhur fi Şerhi Mültekâ’l-Ebhur, C. 2, Beyrût, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, s. 248.

<sup>39</sup> Kâsânî, s. 371; Haddâd, s. 105.

<sup>40</sup> Halebî, s. 292; Bilmen, s. 39.

<sup>41</sup> Mevsilî, C. 4, s. 223.

Bir kimsenin, kölesinin azat olmasını ölümünden bir müddet öncesine ta'lik etmesi, mesela köleye “ölümünden bir ay önce hürsün” demesi de mukayyed tedbîrdir. Ancak tatbik edilecek hükümler noktasında bazı farklılıklar olabilmektedir. Bu halde kölenin, efendisinin vefatıyla azat olacağı kesin değildir. Kesinleşmesi için sözün söylendiği andan itibaren mezkûr müddetin, verilen misalde bir ayın, geçmesi gerekir. Efendi bir ay içinde vefat ederse şart tahakkuk etmemiş olur. Zira bu takdirde azat efendinin sözünden daha evvelki bir vakte dayanır ki, bu mümkün değildir. Hürriyet hakkı kesinleşince, yani verilen misalde bir ay geçince, tedbîr mutlak gibi olur.<sup>42</sup> Bu halde o, bazılarına göre terekenin 1/3'ünden hürriyetine kavuşur. Sahih olan görüşe göre ise, efendinin “malının tamamından” azat edilmiş olur. Zira Ebu Hanife'ye göre azat, efendinin sıhhatli olduğu bir vakte (vefattan bir ay önceye) dayanmıştır.<sup>43</sup> Diğer taraftan azat, maraz-ı mevtteki bir zaman dilimine rastlarsa, terekenin 1/3'ünden gerçekleşir.<sup>44</sup> Cevheretu'n-Neyyire'de tayin edilen süre geçince Ebû Hanife'ye göre müdebber olduğu, İmameyn'e göre ise müdebber olmadığı yazılmıştır. Zira azat, mutlak manada ölüme bağlanmamıştır.<sup>45</sup> Burada geçen müdebber olup olmama meselesinin mutlak müdebberliğe dair olduğu ifade edilmiştir. Buna binaen Ebu Hanife'ye göre mukayyed müdebber, efendinin zikrettiği müddet geçtikten sonra mutlak müdebber gibi olur. İmameyn'e göre ise mukayyed müdebber kalmaya devam eder. Dolayısıyla Ebu Hanife'ye göre bu müdebberin satımı caiz olmazken, İmameyn'e göre caiz olur.<sup>46</sup> Tebyînu'l-Hakâik'te de satılabileceği minvalinde görüş bildirilmiştir.<sup>47</sup> Bahru'r-Râik'te zikredilen müddet geçtikten sonra satımının caiz olup olmadığı noktasında

<sup>42</sup> Bu kabule göre bahis mevzuu müdebberin satılamaması icap eder. Ancak müteakip cümlelerde de geleceği üzere mesele ihtilaflıdır.

<sup>43</sup> **Molla Hüsrev**, s. 18-19.

<sup>44</sup> **Damad Efendi**, s. 251.

<sup>45</sup> **Haddâd**, s. 105.

<sup>46</sup> **Şilbî, Şihâbuddîn Ahmed** (H. 1313) Hâşiyetu's-Şilbî, C. 3, Bulak, el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, s. 99.

<sup>47</sup> **Zeylaî, Osman b. Ali** (H. 1313) Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik, C. 3, Bulak, el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, s. 100.

ihtilaf edildiğine işaret edilmiş ve satımının caiz olduğu görüşünün daha sahih olduğu söylenmiştir.<sup>48</sup> Fetâvâ-i Abdürrahim’de yer alan bir meselede efendi cariyesine “mevtimden kırk gün mukaddem azad ol” demekte ardından üç sene geçmekte efendinin cariyeyi satıp satamayacağı sual edilmektedir. Cevap olur şeklinde verilmiştir.<sup>49</sup>

Fetâvâ-i Ebussuûd’ta yer alan bir meselede bir kimse kölesine “ben ölmezden kırk gün önden azat ol” demekte, 40 gün geçtikten sonra efendi ölürse kölenin meccanen yani bedelsiz azat olup olmayacağı sual edilmektedir. Cevap meccanen azat olacağı şeklinde olmuş, ilaveten “cevapta müsâhele vardır” notu düşülmüştür.<sup>50</sup> Yoksa aksi istikamette içtihatlar da vardır. Nitekim kölenin azadının ölümünden bir zaman önceye bağlandığı hallerde azat olmayacağı veya 1/3’ten azat olacağı cihetinde görüşler beyan edilmiştir. Belki bu içtihatlarla amel etmek kıyas cihetinden daha makul gözükmektedir, ancak kölenin menfaati nazara alınmış ve fetva bu içtihatlarla göre verilmemiştir.<sup>51</sup>

Fetâvâ-i Ebussuûd’ta yer alan bazı meselelerde efendinin kölesinin azat olmasını ölümünden 40 gün öncesine ta’lik ettiği müşahede edilir.<sup>52</sup> Şer’iyye sicillerinde de kahir ekseriyetle bu müddet 40 gün olmuştur.<sup>53</sup> Esasında müddeti daha da uzatmak mümkündür. Böylelikle azadın istinat edeceği vaktin maraz-ı mevtteki bir zaman dilimine gelecek olma ihtimali azalmış olur. Diğer taraftan efendi tedbirden rücu edebileceği müddeti uzatmış olur. Zira, bahsedildiği üzere, zikredilen müddet geçene kadar tedbirin mukayyed olduğu noktasında ittifak

<sup>48</sup> İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrâhîm b. Muhammed (tarihsiz) el-Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’d-Dekâik, C. 4, Kâhire, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, s. 290.

<sup>49</sup> Menteşzâde, Abdürrahim Efendi (H. 1243) Fetâvâ-i Abdürrahim, C. 1, İstanbul, Dâru’t-Tıbaati’l-Mamure, s. 311.

<sup>50</sup> Ebussuûd (2018) Şeyhü’l-İslâm Ebussuûd Efendi Fetvâları, Hazırlayan: Ahmed Akgündüz, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 249.

<sup>51</sup> Kâsânî, s. 374.

<sup>52</sup> Ebussuûd, s. 248-249.

<sup>53</sup> Galata, Sicil No. 46, v. 33b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 104/87. hüküm); Bab, Sicil No. 3, v. 121b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 784/1023. hüküm).

edilmiştir. Şer'iyye sicillerinde müddetin bir ay<sup>54</sup>, yirmi gün<sup>55</sup>, üç gün<sup>56</sup> veya bir gün<sup>57</sup> olduğu kayıtlar da yer alır. Ancak bunların sayıları çok azdır.

Şer'iyye sicillerinde yer alan mukayyed tedbîr kayıtlarının bir kısmı oldukça sadedir. Mesela H. 1043 tarihli bir hüccette efendisi, Hüseyin b. Abdullah'ı “abd-i memlûkem olan mevsûf-ı mezkûru tedbîr-i mukayyed [ile] müdebber eyledim, vefâtımdan kırk gün mukaddem sâir ahrâr-ı asliyyîn gibi hür olsun” diyerek müdebber kılmıştır.<sup>58</sup> Diğer taraftan kayıtların bir kısmı bu kadar sade olmamış, muhtelif unsurlara yer vermiştir.

Bazı kayıtlarda şart tahakkuk ederse (tedbîre dair irade beyanından sonra zikredilen müddet geçti ise) kölenin efendisinin vefatıyla hür olacağı veya azadın müftâ bih kavle göre efendinin cemî'-i malından (terekenin tamamından) gerçekleşeceği ziyade olarak yer almıştır. Mesela H. 1067 senesine ait bir hüccette tedbîre dair irade beyanı şu şekildedir: “ente hürrün minnî kable mevti bi-erba'în yevmen [ölümünden kırk gün önce benden hürsün] kaydı ile mukayyed tedbîr-i sahîh-i şer'î ile müdebber eyledim vaktâ ki kazâ-i nahb edip rabbime mülâkî olup müddet-i madrûbe bulundukta mezbûr Hasan cemî'-i malımdan azad olup sâir ahrâr-ı asliyyîn gibi hür olsun.”<sup>59</sup> Burada yer alan “müddet-i madrûbe bulundukta” ifadesi ile şart tahakkuk ederse denilmek istenilmiştir. H. 1077 senesine ait bir hüccette yer alan “târih-i kitâbdan kırk gün mürûrundan sonra vefât eylediğimde”<sup>60</sup> ifadesi ile de aynı şey kastedilmiştir. Zira tedbîre dair irade beyanı bu misalde hüccetin tanzim edildiği gün yapılmış ve şartın tahakkuku için o andan itibaren zikredilen müddetin geçmesi gerekmiştir. H. 1077 senesine ait başka bir hüccette “kayd-ı mezbûr bulundukta”<sup>61</sup> denilerek yine şart tahakkuk ederse denilmek istenilmiştir.

<sup>54</sup> Rumeli Sadâreti, Sicil No. 40, v. 67a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 324/347. hüküm).

<sup>55</sup> Ahi Çelebi, Sicil No. 1, v. 15b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 104/100. hüküm).

<sup>56</sup> Balat, Sicil No. 1, v. 48b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 208/347. hüküm).

<sup>57</sup> Balat, Sicil No. 2, v. 30a/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 135/161. hüküm).

<sup>58</sup> Has, Sicil No. 5, s. 38/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 97/65. hüküm).

<sup>59</sup> Rumeli Sadâreti, Sicil No. 106, v. 55a/4 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 395/387. hüküm).

<sup>60</sup> Bab, Sicil No. 3, v. 121b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 784/1023. hüküm).

<sup>61</sup> Bab, Sicil No. 3, v. 22a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 191/166. hüküm).

Bazı hüccetlerde ise şartın tahakkuk ettiği yani efendinin zikrettiği vakitten ziyade yaşadığı malumatına yer verilmiştir. Zira şart tahakkuk ettiğinde ölümle azadın vaki olacağı kesinlik kazanmış olur. Bu hüccetlerin bir kısmı tedbîrin yapıldığına dair olup vefattan öncedir. Bir kısmı ise efendinin vefatından sonra olup, azadın vaki olduğuna dairdir. Bazen de efendinin vefatından sonra vârislerle yaşanan ihtilafı hâvi kayıtlarda bu malumat yer alır.

Bahsi geçtiği üzere bu şekilde yapılan tedbîrlerde azat ölümünden belirli bir zaman öncesine istinat eder. Bu halde azat, muhtâr kavle göre terekenin tamamından cari olur. H. 1065 senesine ait bir hüccette “câriye-i mevsûfe-i merkûmeyi mevtimden kırk gün mukaddem azad olmak üzere tedbîr-i mukayyed ile müdebber eyledim kazâ-i nahb ve likâ-i rab eylediğimde câriye-i mezbûre cemî’-i mâlımdan azad ve tahrîr ve sâir harâir-i asliyyât gibi hürre olsun”<sup>62</sup> ifadeleri yer alır.

Azadın terekenin tamamından cari olması için azadın istinat ettiği vakitte efendinin sıhhatli bulunması (maraz-ı mevtte bulunmaması) icap eder. H. 1072 senesine ait bir hüccette bu hususa “Üstâd Mehmed fevtinden mukaddem olan kırk[ıncı] gününde sahîh bulunursa mevsûfe-i mezkûre kavli-i muhtâr ve müftâbih üzere cemî’-i malından azad olunmak üzere”<sup>63</sup> denilerek dikkat çekilmiştir.

Bazı kayıtlarda köle mukayyed tedbîrle müdebber kılındığı halde mutlak tedbîr yazılmıştır. Mesela H. 985 senesine ait bir hüccette Bastıyan isimli köle efendisinin ölümünden 40 gün önce azat olmak üzere müdebber kılındığı halde mutlak tedbîr olarak ifade edilmiştir.<sup>64</sup> H. 1138 tarihli bir hüccette “câriye-i memlûkem mevsûfe-i mezbûre Gülistan’ı vefâtımdan kırk gün mukaddem âzâd olmak üzere tedbîr-i mutlak ile tedbîr eylediğimde”<sup>65</sup> ifadeleri yer alır. Bu kayıtlarda geçen tedbîrin mutlak olduğuna dair ifadeler muhtemelen sehven yazılmıştır.

<sup>62</sup> Eyüb (Havass-ı Refia), Sicil No. 61, v. 8a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 73/39. hüküm).

<sup>63</sup> Eyüb (Havass-ı Refia), Sicil No. 74, v. 40a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 190/188. hüküm).

<sup>64</sup> Galata, Sicil No. 7, s. 52/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 103/167. hüküm).

<sup>65</sup> Galata, Sicil No. 259, v. 49a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 311/339. hüküm).

H. 1027 senesine ait bir hüccette ise kölenin tedbîr-i mutlakla müdebber kılındığı söylendiği ve azat vefattan bir müddet öncesine bağlanmadığı halde azadın efendinin malının tamamından olacağı yazılmıştır. Yani tedbîr mutlak olduğu halde muhtemelen sehven mukayyed tedbîrin hükmü ile birlikte anılmıştır.<sup>66</sup>

Sakk mecmualarında yer alan bir misalde ise hacca gitmeye karar veren bir kimsenin, yolculuk esnasında vefat ederse malının tamamından azat olmak üzere kölesini mukayyed tedbîrle müdebber kılmasına dair cümleler yer alır.<sup>67</sup> Bahis mevzuu tedbîrin mukayyed olduğu hususunda tereddüt olmamakla birlikte, azadın terekenin tamamından gerçekleşeceğine dair ifadeler üzerine düşünülmesi gerekir. Zira bu hüküm azadın ölümden daha önceki bir zamana istinat ettiği mukayyed tedbîrde gündeme gelirdi. Mukayyed tedbîrin farklı şekilleri olduğundan bir yanılısamaya gidilmiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla azadın efendinin malının tamamından gerçekleşeceğine dair ifadelerin sehven yazıldığı akla gelmektedir.

Şer’iyye sicillerinde yer alan bazı misallerde ise azadın “maraz-ı mevtten” belirli bir zaman öncesine ta’lik edildiği görülür. Muhtemelen bu kayıtlarda azadın terekenin tamamından vaki olması istenildiği için bu şekilde bir ifade tarzı benimsenmiştir. Bu minvalde bazı kayıtlarda tedbîre dair irade beyanının ardından mezkûr sürenin geçmesine<sup>68</sup> veya geçtiğine<sup>69</sup> dair ifadeler yer almıştır. Bazı kayıtlarda da azadın istinat ettiği vakitte efendinin sıhhatli olduğu malumatına yer verilmiştir.<sup>70</sup>

<sup>66</sup> İstanbul, Sicil No. 12, v. 137b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 920/1260. hüküm).

<sup>67</sup> **Debbâğzâde, Numan Efendi** (H. 1259) Tuhfetu’s-Sukûk, İstanbul, Matbaa-i Âmire, s. 69-70; **Çavuşzâde, Mehmed Aziz** (H. 1277) Durru’s-Sukûk, C. 1, İstanbul, Matbaa-i Âmire, s. 11-12.

<sup>68</sup> Eyüb (Havass-ı Refia), Sicil No. 3, v. 14a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 100/115. hüküm); Galata, Sicil No. 20, v. 75b/5, 76b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 383/506. hüküm, 385/512. hüküm).

<sup>69</sup> Galata, Sicil No. 5, s. 11 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 44/17. hüküm); Galata, Sicil No. 20, v. 71b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 363/475. hüküm).

<sup>70</sup> Eyüb (Havass-ı Refia), Sicil No. 3, v. 14a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 100/115. hüküm); Galata, Sicil No. 5, s. 11 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 44/17. hüküm); Galata, Sicil No. 15, v. 43b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 142/182. hüküm); Galata, Sicil No. 20, v. 71b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 363/475. hüküm).

Efendi kölesinin azadını ölümünden bir zaman sonraya (bir gün, bir ay vs.) bağladığı takdirde, ölümünden sonra mezkûr müddet dolduğunda azat vaki olmaz. Zira şartın gerçekleştiği zaman diliminde efendi hayatta değildir, ayrıca köle vârislerin mülkü olmuştur. Esasında efendi bu beyanıyla kölesinin azat edilmesini vasiyet etmiş olur. Velayetin geçtiği kişilerin mesela vârisin, vasînin veya kadının azat etmesiyle köle hürriyetine kavuşur.<sup>71</sup>

Kölenin müdebber kılındığına dair hüccetler bir ihtilaf anında önemli olmaktadır. Zira efendi bu kölesini mülkiyetinden ihraç etmek isteyebilir veya vefat ettikten sonra vârisler tedbîri inkâr edebilir. Diğer taraftan karşı taraf hücceti inkâr ettiğinde iki şahitle bunun ispatlanması aranmıştır.<sup>72</sup> Nitekim H. 1023 senesine ait bir kayda göre Mihriban isimli müdebber efendisinin vefatıyla hürriyetine kavuştuğu halde köle diye el konulmak istenilmiştir. 1021 senesine ait hüccetini mahkemeye ibraz etmiş, inkâr üzerine, hüccetin muhtevasını ispat eden beyine yani şahit talep edilmiştir. Zeyl-i hüccette isimleri yazılı dört kişi hüccette yazılanların sıhhatine şahit ettikten sonra tedbîr ispatlanabilmiştir.<sup>73</sup> H. 1067 senesine ait bir ilama göre ise Sakine bt. Derviş Mehmed isimli kimse hâl-i hayatında cariyesi Belkıs'ı ölümünden kırk gün önce azat olması kaydıyla tedbîr-i mukayyed ile müdebber eylemiş, mahkemeye giderek cariyenin eline verilmesi için bir hüccet düzenletmiştir. Sakine'nin vefatından sonra vârisi Belkıs'a köle diye el koymak istemiştir. Bunun üzerine Belkıs zamanında tanzim edilen hüccet-i şer'iyyeyi mahkemeye ibraz etmiş, vârisin hücceti tasdik etmesi üzerine hürriyetini ispatlayabilmiştir.<sup>74</sup>

Tedbîrin yapıldığına dair şahitlik yapan kimseler bu şahitliklerinden rücu ettikleri takdirde tazminle yükümlü olurlar. Ödeyecekleri miktar ilk etapta kölenin müdebber kıymeti ile kınнен kıymeti arasındaki fark olur. Daha sonra efendi

<sup>71</sup> Molla Hüsrev, s. 19; Damad Efendi, s. 248.

<sup>72</sup> İlk devir fıkıh alimleri yazının yazıya benzeyebileceği, üzerinde tahrifat yapılmış olabileceği gibi sebeplerle yazılı vesikaları kesin delil olarak kabul etmemişlerdir, ikrar veya şahit delili ile tasdik edilmelerini aramışlardır. Atar, Fahrettin (2024) İslâm Yargılama Hukukunun Esasları, 4. Baskı, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 277.

<sup>73</sup> Galata, Sicil No. 37, v. 68a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 176/196. hüküm)

<sup>74</sup> Rumeli Sadâreti, Sicil No. 106, v. 47b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 352/337. hüküm).

di vefat eder ve terekenin 1/3'ü azadî karşılarsa, şahitler veresenin hakkını yani kalan kıymeti de tazmin etmek zorunda kalır.<sup>75</sup>

## II. TEDBİRİN SONUCU

Tedbîrin hükmünün iki veçhesi vardır. İlki efendi hayatta iken, ikincisi ise efendinin ölümüyle ortaya çıkar. Ölüm kati olarak vaki olacağından, mutlak tedbîrle itkin sebebi tahakkuk etmiş ve azat hak edilmiş olur. Bu sebeple, efendinin vefatından önce, müdebber için bazı haklar sabit olur.<sup>76</sup> Efendi müdebberini satım, hibe gibi tasarruflarla mülkiyetinden ihraç edemez. Zira bu tasarruflar, lâzım bir tasarruf olan tedbîrin iptaline sebebiyet verir. Borç ödenmediği takdirde satılma tehlikesi olduğundan, müdebberin rehin verilmesi de caiz olmaz.<sup>77</sup> Aksi bir tasarrufta mesela efendisi müdebberini sattığında muamele batıl olur. Buna binaen kölenin iadesi gerekir.<sup>78</sup> Mukayyed tedbîrde ise şart gerçekleşmediği müddetçe farklı bir statü mevzubahis olmaz.

H. 1102 senesine ait bir hüccette tedbîr-i mutlak ile müdebber kılınan Ti-murhan'ın satılmasının caiz olmadığı ziyade olarak yazılmıştır.<sup>79</sup> H. 1163 senesine ait bir ilama göre Hüsnişah isimli kimseye cariyeye diye el konulmak istenilmiştir. Hatice bt. Mehmed, Hüsnişah'ı müteveffa efendisinden satın aldığını iddia etmiş, Hüsnişah ise bu tarihte müdebber olduğunu iddia ve ispat ederek, satımın geçersizliğini (batıl olduğunu) ortaya koymuştur. Hüsnişah'ın hürriyetine kavuşması ise, tedbîre binaen değil, efendisinin vefat etmeden iki sene önce onu azat etmesiyle (i'tâk) olmuştur.<sup>80</sup>

<sup>75</sup> **İbnu's-Simnânî, Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed** (1984) *Ravzatü'l-Kudât ve Tarîku'n-Necât*, C. 1, Tahkik: Salâheddîn en-Nâhî, Beyrût, Müessesetu'r-Risâle, s. 308.

<sup>76</sup> **Mevsîlî**, C. 4, s. 220-221.

<sup>77</sup> **Mevsîlî**, C. 4, s. 223. Rehin verilmiş köleye sonradan tedbîr yapıldığında efendinin bu tasarrufu geçerli olsa da, borç ödenmediğinde müdebberin satılma imkânı olmaz. Efendinin (borçlunun) borcu karşılayacak malı/parası olmadığı takdirde müdebber siâyet ederek borcu öder. **Ebussuûd**, s. 250.

<sup>78</sup> **Ebussuûd**, s. 248.

<sup>79</sup> Bab, Sicil No. 54, v. 17a/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 125/108. hüküm).

<sup>80</sup> Bab, Sicil No. 197, v. 68a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 409/528. hüküm).

H. 999 senesine ait bir kayıttan öğrenildiğine göre Laleruh isimli cariye 5 sene önce efendisi Aişe bt. Mustafa tarafından müdebber kılınmış, buna rağmen başka bir kimseye satılmıştır. Aişe bt. Mustafa'nın vefatı üzerine mahkemeye müracaat eden Laleruh, yeni efendisi (müşteri) huzurunda tedbiri, buna binaen hür olduğunu ispatlayabilmiştir.<sup>81</sup> H. 965 senesine ait bir ilamdan öğrenildiğine göre Mustafa b. Mahmud isimli kimse satın aldığı kölenin müdebber olduğu ispatlandığı için köleyi satıcıya iade etmiştir. Semeninin iadesi için açtığı davada bin akçe alacağı olduğuna hükmedilmiştir.<sup>82</sup>

Fetva mecmualarında müdebberin satılma imkânına dair sualler yer alır. Müdebber satıldığı akde rıza gösterse dahi mülkiyetten ihracı mümkün değildir. Zira hürriyet fesih kabul etmez.<sup>83</sup> Fetâvâ-i Ebussuûd'ta yer alan bir meselede müdebberin satılmasına bir tarîk-i şer'î yani hukuken bir hal çaresi olup olmadığı sorulmuştur. Bir meselede sahibini öldürmeye teşebbüs eden müdebberin, başka bir meselede ise zevcesinin boğazını sıkarak çocuğunu düşürmesine sebep olan müdebberin satılma imkânı sorulmuştur. Ne var ki müdebberin satılması hiçbir halde mümkün değildir. Ancak efendi müdebberi azat edebilir veya kitâbete kesebilir. Zira bunlar müdebberin hürriyetine daha erken kavuşmasını temin eder. Müdebberini bir bedel mukabilinde elinden çıkarmak isteyen efendi ya onu kitâbete keser veya ıtk alâ mâl yapar.<sup>84</sup> İlk halde müdebber bedel ödenene kadar köle kalmaya devam ederken, ikinci halde derhal hürriyetine kavuşur. Bedelin ödenmemesi veya ödenmesinde/biriktirilmesinde gevşeklik gösterilmesi ihtimaline karşı kitâbet akdinin daha makul bir yol olduğu da söylenir.

Demek ki hürriyetini bir an önce elde etmek isteyen müdebberin efendisinin ölümü için çabaladığı hadiseler vakidir. Buna en meşhur misal Hz. Ömer'in hilafeti devrinde yaşanan elim hadisedir. Sahabîlerden Ümmü Varaka sahip olduğu bir köle ve cariye'nin vefatından sonra hür olacağını söylemiştir. Köleler

<sup>81</sup> Galata, Sicil No. 15, v. 65a/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 190/272. hüküm).

<sup>82</sup> Balat, Sicil No. 1, v. 45b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 199/326. hüküm).

<sup>83</sup> **Menteşzâde**, s. 309.

<sup>84</sup> **Ebussuûd**, s. 248, 250.

hürriyetlerine kavuşmakta acele ederek efendileri Ümmü Varaka'yı katletmiştir. Medine'den kaçan katiller yakalandıktan sonra kısas edilmiştir.<sup>85</sup>

Bahsi geçtiği üzere muallak veya muzâf müdebberin satılması mümkündür. Zira şart gerçekleşmeden veya belirlenen zaman gelmeden müdebberlik mevzu-bahis değildir.<sup>86</sup> Mukayyed müdebber de aynı hükümlere tabidir. Ancak şart gerçekleştikten sonra mülkiyetten çıkarılıp çıkarılamayacağına dair farklı görüşler vardır. Bu ihtilafa mukayyed tedbîr tarif edilirken değinilmiştir.

Fetva mecmualarında müdebberin tedbîrden sonra kazandığı malların kendisine mi efendisine mi ait olduğuna dair sualler yer alır. Müdebber mükâtebin aksine mülkiyet yetkisine sahip değildir. Cevaplar da müdebberin iktisap ettiği malların efendisine ait olacağı minvalinde verilmiştir.<sup>87</sup> Diğer taraftan şer'iyye sicillerinde bir kimsenin tedbîr yaptığı kölesine hibe yapmasına dair kayıtlar yer alır.

H. 1063 senesine ait bir hüccete göre Raziye bt. Sefer, Demirhan isimli cariyesini vefatından yirmi gün mukaddem hür olmak üzere müdebber kıldıktan sonra “eşyâmdan bir beledî yüz peşkir bir yorgan iki yasdık, iki sahan bir tencere mezbûre Demirhan'a hibe-i sahîha-i şer'iyye ile hibe ve teslim eyledim ol dahi meclis-i hibede ittihâb ve kabûl ve kabz ve tesellüm eyledi” diyerek bazı mallarını ona hibe ettiğini beyan etmiş, kabz ile hibenin tamam olduğuna işaret etmiştir.<sup>88</sup> H. 1067 senesine ait bir hüccet de Rabia Hatun bt. Ali isimli kimsenin cariyesi Âlîme'ye mukayyed tedbîr yapıp ona yüklü miktarda hibe yapmasına dairdir.<sup>89</sup> Esasında efendilerin azat ettikleri kölelerine bir kısım mallar vermeleri sık

<sup>85</sup> Dayhan, Ahmet Tahir (2012) “Ümmü Varaka”, DİA, C. 42, İstanbul, TDV, s. 332-333.

<sup>86</sup> Mevsilî, C. 4, s. 198-199.

<sup>87</sup> Menteşzâde, s. 312; Ankaravî, Mehmed Emin Efendi, Fetâvâ-i Ankaravî, Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş no 004476, v. 83a.

<sup>88</sup> Ahi Çelebi, Sicil No. 1, v. 15b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 104/100. hüküm).

<sup>89</sup> Rumeli Sadâreti, Sicil No. 106, v. 53a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 381/369. hüküm). Müdebber hibe yapıldığına dair başka kayıtlar için bkz. Beşiktaş, Sicil No. 63, v. 93b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 259/336. hüküm); Eyûb (Havass-ı Refia), Sicil No. 19, v. 72a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 327/400. hüküm).

rastlanılan bir hadisedir. Belki bu kayıtlar da o minvalde tutulmuştur. Ancak bahsi geçtiği üzere müdebber mülkiyet yetkisine sahip değildir.

Müdebberine bir mal bırakmak isteyen efendi bunu vasiyet yoluyla yapabilir. Aksi takdirde vârislerin malı artık azat olmuş kölenin elinden alma ihtimali vardır. Vasiyet ise 1/3'ten muteber olacağından, aşan miktar vârisler tarafından kabul edilmeyebilir.<sup>90</sup> Nitekim H. 966 senesine ait bir hüccete göre Cafer Ağa b. Abdullah isimli kimse, cariyesi Gülruh'u vefatından 40 gün mukaddem azat olmak üzere müdebberine eylemiş ve sülüs malından üç bin akçeyi ona vasiyet etmiştir.<sup>91</sup> 1102 senesine ait bir hüccete göre de Gevher bt. Behram Çavuş, cariyesi Timurhan'ı tedbir-i mutlak ile müdebberine eyledikten sonra bir miktar ev eşyasını (iki minder, dört yastık, bir keçe, iki yorgan, bir kaliçe, bir bakır tepsi, bir hamam tası) ona vasiyet etmiştir.<sup>92</sup>

Şer'iyye sicillerinde müdebberin vakıf lehtarını tayin edildiği kayıtlara da rastlanılır. H. 1002 senesine ait bir vakfiyede Hasan b. Sadi isimli kimse menzilinün süknasını hayatta olduğu müddetçe kendisine, vefatından sonra da yarısını Gülşen isimli müdebberesine, diğer yarısını da Gülahmer isimli müdebberesine, daha sonra bunların evladına, sonrasında başka kimselere şart etmiştir.<sup>93</sup> H. 971 senesine ait bir vakfiyeye göre Silahdar Kasım Bey mülk menzilinün hayatta olduğu müddetçe kendisine, vefatından sonra da fırın yakınındaki evde (odada) oturmayı müdebberine cariyelerinden Kumru bt. Abdullah'a ve azatlı cariyesi Hurşid bt. Abdullah ve cariyesinin her birine hayatta oldukları müddetçe şart etmiştir.<sup>94</sup> H. 1074 senesine ait bir vakfiyeye göre Ahmed Efendi b. Hüdaverdi menzillerinin icareye verilmesini, hayatta olduğu müddetçe mutasarrıf olmasını, vefatından sonra ise galleden yevmi bir akçesinin müdebberesi Mülâyim'e verilmesini şart etmiştir. Kalanını ise başkalarına şart etmiştir.<sup>95</sup> Bazı kayıtlarda ise

<sup>90</sup> **Menteşzâde**, s. 312.

<sup>91</sup> Beşiktaş, Sicil No. 2, v. 64b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 249/501. hüküm).

<sup>92</sup> Bab, Sicil No. 54, v. 17a/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 125/108. hüküm).

<sup>93</sup> Evkaf-ı Hümayûn, Sicil No. 1, v. 123a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 433/376. hüküm).

<sup>94</sup> Balat, Sicil No. 2, v. 80b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 287/462. hüküm).

<sup>95</sup> İstanbul, Sicil No. 12, v. 105a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 770/1044. hüküm).

aile vakfı kuran kimseler nesilleri kesildikten sonrası için müdebberlerini lehtar tayin etmiştir.<sup>96</sup>

Efendi müdebberini evlendirebilir, menfaatlerine mâlik olmaya devam ettiğinden hizmetinden istifade edebilir, onu icâreye verebilir ve cariyeye olduğu takdirde vaty edebilir, evlendirip mehrini alabilir. Müdebber bir zarar verildiğinde erşi efendiye ait olur.<sup>97</sup>

Müdebber kasten bir cinayet işlediğinde kısas edilir. Zira hür olsun, köle olsun bir kimsenin kasten işlediği cinayetlerin hükmü budur. Müdebberin hali bu meselede hususiyet arz etmemektedir. Hataen işlediği cinayetlerde ise sıradan köleden farklı hükümlere tabi olur. Zira müdebberin teslimi mümkün değildir. Kural olarak kölenin hâtaen işlediği cinayetlerin hükmü mağdur tarafa teslim edilmesidir. Zira işlediği cinayet rakabesine taalluk eder. Diğer taraftan efendisi erşini ödemeyi seçerek onu kurtarabilir. Efendi erşi ödemeyi seçmeden köle ölse, borç düşer. Zira borç rakabeye ilişmiş ve rakabenin telef olmasıyla ortadan kalkmıştır. Efendi erşi ödemeyi seçtikten sonra ise borç onun zimmetine taalluk ettiğinden kölenin ölmesiyle ortadan kalkmaz. Müdebberin teslimi mümkün olmayacağından, müdebberin kıymeti ve erşten az olanı efendinin zimmetinde sabit olur. Borç müdebberin rakabesine ilişmediğinden, müdebber ölse dahi borç devam eder ve efendi zimmetinde sabit olan bu borcu öder. Müdebber tekrar tekrar cinayet işlese de efendinin borçlanacağı toplam miktar kölenin kıymetini aşamaz. Cinayetlerin mağdur veya velileri müdebberin kıymeti üzerinde müşterek hak sahibi olur. Zira efendi (bir) kıymeti ödeyerek adeta rakabeyi teslim etmiş gibidir. Bu halde müdebber hataen birini öldürdükten sonra efendi mağdurun velilerine müdebberin kıymetini verse, daha sonra müdebber tekrar bir cinayet işlese, ikinci cinayetin velileri birinci cinayetin velilerine hisseleri nispetince rücu eder. Ebu Hanife'ye göre efendi ilk cinayetin taraflarına mahkeme hükmü ile ödemedi ise, ikinci cinayetin tarafları hisselerini efendiden de isteyebilir. Bu takdirde efendi ilk cinayetin velilerine rücu eder. İmameyne

<sup>96</sup> Bkz. Eyüb (Havass-ı Refia), Sicil No. 74, v. 52a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 235/239. hüküm); İstanbul, Sicil No. 191, v. 57b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 259/272. hüküm).

<sup>97</sup> **Serahsî**, s. 282-284, 290.

göre mahkeme hükmü olsun olmasın ikinci veliler, sadece ödeme yapılan ilk velilerden hisselerini isteyebilir.<sup>98</sup>

Hürriyet mevzusunda çocuklar annelerine tabi olduğundan, müdebber ca-riyenin tedbîrden sonra doğan çocukları, müdebber olarak dünyaya gelir. Dola-yısıyla mülkiyetten çıkarılmaları mümkün olmaz. Efendi vefat edince, anneleri-yle beraber hürriyetlerine kavuşurlar.<sup>99</sup> Mevla ve müdebberesi, müdebberenin çocuğu hakkında ihtilaf etse, yani efendi çocuğun tedbîrden önce dünyaya gel-diğini, bu sebeple tedbîrin ona sirayet etmediğini iddia etse; müdebber anne de çocuğu tedbîrden sonra doğurduğunu, buna binaen çocuğun da müdebber ol-duğunu iddia etse yeminiyle beraber efendinin sözü kabul edilir. İki taraf da beyyine (şahit) getirdiği takdirde, müdebberenin beyyinesi tercih olunur. Zira kadın tedbîrin çocuğa sirayetini iddia makamında iken, efendi inkâr makamın-dadır.<sup>100</sup> Bilindiği üzere beyyine müddei için ve yemin münkir üzerinedir.<sup>101</sup>

Tedbîrin ikinci veçhesi efendinin ölümüyle<sup>102</sup> ortaya çıkar. Esasında tedbîrin asıl yapılma gayesi gerçekleşir. Müdebber, efendisinin vefatıyla beraber, terekenin 1/3'ünden azat olur. Zira ıtkı ölüme bağlamak vasiyet hükmündedir. Kölenin kıymeti 1/3'lük kısımdan fazla olduğu takdirde, mirasçılar aşan kısım için icazet vermeyebilir. Terekenin karşılamadığı kısım için müdebberin siâyeti yani çalışması bahis mevzuu olur. Dolayısıyla müdebber, terekede ondan başka bir mal olmadığında kıymetinin 2/3'ü, tereke borca batık olduğunda ise kıyme-tinin tamamı için siâyet eder.<sup>103</sup> Zira alacaklıların hakkı vasiyetten önce gelir.<sup>104</sup>

<sup>98</sup> **Mevsîlî**, C. 5, s. 284-292.

<sup>99</sup> **Serahsî**, s. 285; **Halebî**, s. 288. Çocuğun mülkiyet, kölelik ve hürriyet (tedbîr, istilâd, kitâbet dahil) mevzularında anneye tabi olacağı hususunda icma vardır. **İbn Rüşd, el-Hafîd** (1991) Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, C. 4, Tercüme: Ahmed Meylânî, İstanbul, Beyan Yayınları, s. 180.

<sup>100</sup> **Kâsânî**, s. 390.

<sup>101</sup> **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye** (H. 1300) İstanbul, Matbaa-i Osmâniyye, m. 76.

<sup>102</sup> Ölüm hakikaten veya hükmen olabilir. Mesela efendi irtidat ederek dâruharbe iltihak ederse hükmen ölü mesabesinde olur. **Kâsânî**, s. 391.

<sup>103</sup> **Serahsî**, s. 282; **Halebî**, s. 292. Müdebberin, ümmü veled gibi efendisinin malının tamamın-dan azat olacağını söyleyenler olmuştur. **Kâsânî**, s. 391. Müdebber efendisini öldürdüyse, kıymetinin tamamı için siâyet eder. Zira kâtile vasiyet yoktur, ancak azat fesih kabul etmez. **Damad Efendi**, s. 250.

Efendi geride vâris bırakmadığında 1/3'lük bir sınırlama yoktur. Zira vasi-yetteki bu sınır onları korumak içindir. H. 971 senesine ait bir ilama göre es-Seyyid Mehmed hâl-i hayatında iki kölesini tedbîr-i mutlakla müdebber eylemiştir. Vefat ettikten sonra geride vâris bırakmadığından terekesi beytülmale intikal etmiş, dolayısıyla müdebberler sülûs sınırlaması olmaksızın efendilerinin cemî-i malından azat olmuştur.<sup>105</sup>

Müdebber köle efendisinin mülkü olmaya devam eder. Efendisinin vefatıyla mülkünden çıkar ve hür olur. Bununla birlikte efendisinin ölümüyle azat olmuş müdebber vârislerin köle diye el koyduğu hadiseler vuku bulmuştur. Mevzubahis kölenin azat olması için ya davalı tarafın onun tedbîr iddiasını kabul etmesi veya da müdebberin beyyine getirmesi gerekir.<sup>106</sup> H. 1116 senesine ait bir kayda göre Muammere isimli cariye vefat eden efendisi Rafia tarafından müdebber kılındığını, vefatıyla hürriyetine kavuştuğu halde kendisine cariye diye el konulmak istenildiğini iddia ile mahkemeye müracaat etmiştir. Vârisin inkârı üzerine kendisinden beyyine ikâme etmesi istenilmiş, ancak beyyine getirmekten izhâr-ı acz etmekle iddiasını ispat edememiştir. Davalı taraf yani vâris istihlâf olunmuş ve tedbîre dair malumatının olmadığına yemin etmiştir. Dolayısıyla Muammere köle kalmaya devam etmiştir.<sup>107</sup>

Şer'iyye sicillerinde müdebberin efendisinin vefatıyla hürriyetine kavuştuğu kayıtlar yer alır. Bazı kayıtlarda azadın efendinin malının sülûsünden olduğu, yani terekenin 1/3'ünün müdebberin kıymetini aşmadığı malumatı yer almıştır.<sup>108</sup> Bazı kayıtlarda ise müdebberin hürriyetine kavuştuğu ifade edilmiş ancak sülûse dair bir detay verilmemiştir.<sup>109</sup>

<sup>104</sup> **Kâsânî**, s. 392.

<sup>105</sup> Balat, Sicil No. 2, v. 82a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 291/470. hüküm).

<sup>106</sup> Beşiktaş, Sicil No. 63, v. 2a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 48/5. hüküm); Ahi Çelebi, Sicil No. 1, v. 43b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 219/293. hüküm); Ahi Çelebi, Sicil No. 1, v. 76b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 350/512. hüküm).

<sup>107</sup> Rumeli Sadâreti, Sicil No. 161, v. 126b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 495/516. hüküm).

<sup>108</sup> Balat, Sicil No. 1, v. 12b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 88/64. hüküm); Bab, Sicil No. 11, v. 33b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 177/162. hüküm).

<sup>109</sup> Üsküdar, Sicil No. 5, v. 33a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 178/250. hüküm).

H. 965 senesine ait bir ilamdan öğrenildiğine göre Süleyman Voyvoda b. Abdullah nam kimse hâl-i hayatında on üç kölesini tedbîr-i mutlakla müdebber kılmış, vefatı üzerine azat olan köleler bu hususu kayıt altına almak için mahkemeye müracaat etmiş, terekenin sülüsü azatlarına kâfi gelmiştir.<sup>110</sup> H. 1064 senesine ait bir ilamda terekenin 1/3'ünün müdebber-i mutlakın azadına kâfi geldiği “müteveffâ-i mezbûrun sülüs-i mâlî mevsûf-ı mezbûrun kıymetinden nice mertebe ziyadedir” cümlesi ile ortaya konulmuştur.<sup>111</sup> H. 1081 senesine ait bir ilamda bu hal “sülüs mâlî vesâyâsına müsâid olmağla” şeklinde ifade edilmiştir.<sup>112</sup> H. 1077 senesine ait bir hüccete göre efendisi Bedirmah isimli cariyesini tedbîr-i mutlakla müdebber kılmış ve ona on beş esedî kuruş vasiyet etmiştir. Terekenin sülüsü kâfi geldiği için cariyeye “bilâ siâyeten” yani siâyet etmesine gerek kalmaksızın hür olmuştur.<sup>113</sup>

H. 1073 senesine ait bir hüccette vârislerin müdebberin azadını tecviz ettikleri zikredilmiştir.<sup>114</sup> Esasında tereke azadı karşılıyorsa böyle bir beyana gerek yoktur, belki meselede terekenin 1/3'ü müdebberin kıymetine kâfi gelmemiş veyahut da bu beyanla vârislerin tedbîri inkâr etmediği ifade edilmiştir. Bu noktada bir açıklık yoktur.

H. 1030 senesine ait bir kayıttan öğrenildiğine göre Timurhan isimli cariyeye tedbîr-i mutlak ile müdebber kılınmış, efendisinin vefatı üzere azat olmuştur. Ancak terekede mal olmadığı için kıymetinin sülüsânı, yani 2/3'ü için siâyet etmesi gerekmiştir.<sup>115</sup>

Bazı kayıtlarda mutlak müdebberin efendisinin cemî'-i malından azat olduğu yazılmıştır. Esasında bununla terekenin 1/3'ünün veya beytülmal vârislerden biri olduğu takdirde bu nispetten fazlasının müdebberin kıymetine kâfi geldiği

<sup>110</sup> Balat, Sicil No. 1, v. 57a/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 237/414. hüküm).

<sup>111</sup> Ahi Çelebi, Sicil No. 1, v. 43b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 219/293. hüküm).

<sup>112</sup> Bab, Sicil No. 11, v. 30a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 165/143. hüküm).

<sup>113</sup> Bab, Sicil No. 3, v. 104b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 681/876. hüküm).

<sup>114</sup> İstanbul, Sicil No. 10, v. 34b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 299/275. hüküm).

<sup>115</sup> Rumeli Sadareti, Sicil No. 127, v. 24b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 132/93. hüküm).

ifade edilmiş, buna binaen siâyet etmesine gerek kalmaksızın bedelsiz hür olduğu kastedilmiştir. Mesela H. 1005 senesine ait bir ilamda Piyâle isimli mutlak müdebberin efendisinin vefatıyla cemî'-i malından hürriyetine kavuştuğu ifade edilmiştir.<sup>116</sup> H. 1052 senesine bir ilamda, daha önce tedbîr-i mutlakla müdebber kılınan Mihayilin, vefat eden efendisinin terekesinin sülüsünün, kıymetine müsait olmasıyla efendisinin cemî'-i malından azat olduğu ifade edilmiştir.<sup>117</sup>

Efendinin kölesinin azadını ölümünden bir müddet öncesine ta'lik ettiği mukayyed tedbîrde azat muhtâr kavle göre terekenin tamamından vaki olacağından sülûse dair bir husus gündeme gelmemiştir. Nitekim H. 999 senesine ait bir kayda göre Ali b. Abdullah isimli köle efendisinin vefatından kırk gün mukaddem azat olmak üzere tedbîr-i mukayyed ile müdebber kılınmış, efendisinin vefatı üzerine itaknâme talep etmiştir.<sup>118</sup> H. 970 tarihli bir ilama göre Ali b. Abdullah hâl-i hayatında isimleri vesikada zikredilen on kölesini ölümünden kırk gün önce azat olmak üzere mukayyed tedbîr ile müdebber kılmış, vefatıyla mahkemeye müracaat eden köleler tedbîri ispatlayarak efendilerinin vefatıyla hür olduklarını kayıt altına alabilmişlerdir.<sup>119</sup> Bazı kayıtlarda azadın muhtâr kavle göre terekenin tamamından vaki olduğu ayrıca ifade edilmiştir. H. 970 senesine ait bir ilamda Sinan Ağa nam kimsenin azadını ölümünden kırk gün öncesine bağladığı on yedi kölesinin, bu kimsenin vefatı üzerine hür olduklarına dair kayıt böyledir.<sup>120</sup> H. 907 senesine ait bir ilama göre de Fatıma Sultan bt. Muslihiddin, 36 kölesini vefatından bir gün önce hür olmaları kaydıyla müdebber eylemiştir. Fatıma hanımın vefat etmesiyle, bu köleler mezheb-i muhtâra göre cemî'-i malından azat olmuştur.<sup>121</sup>

<sup>116</sup> Galata, Sicil No. 20, v. 15b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 124/115. hüküm). Bu minvalde bkz. Beşiktaş, Sicil No. 63, v. 2a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 48/5. hüküm).

<sup>117</sup> Galata, Sicil No. 65, v. 51b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 208/178. hüküm). Bu minvalde başka kayıtlar için bkz. Galata, Sicil No. 65, v. 81a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 331/284. hüküm); Galata, Sicil No. 65, v. 83b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 342/296. hüküm).

<sup>118</sup> Galata, Sicil No. 15, v. 76b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 128/324. hüküm).

<sup>119</sup> Balat, Sicil No. 2, v. 52b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 199/281. hüküm).

<sup>120</sup> Balat, Sicil No. 2, v. 50b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 193/271. hüküm).

<sup>121</sup> Balat, Sicil No. 2, v. 30a/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 135/161. hüküm).

Azadın terekenin tamamından olması için istinat ettiği vakitte efendinin sıhhatli olması gerekir. Zira azat maraz-ı mevtteki bir zamana denk gelirse, terekenin 1/3'ünden olur. Bu sebeple bazı kayıtlarda efendinin sıhhatli olduğuna dair malumat yer almıştır. Yine bu tür tedbîrde, bahsi geçtiği üzere, azadın vaki olabilmesi için irade beyanının ardından zikredilen müddetin geçmesi gerekir. Bazı kayıtlarda bu müddetin dolduğu yazılmıştır.<sup>122</sup> Gerek bu müddete gerek azadın maraz-ı mevte denk gelmediğine dair malumat genellikle çok açık olmayan terkiplerle ifade edilmiştir. Mesela H. 1016 senesine ait bir ilamda ifade edildiğine göre merhum Mehmed Bey b. Davud isimli kişi hâl-i hayatında kölesi Rıdvan'ı ölümünden kırk gün önce azat olmak üzere tedbîr-i mukayyed ile müdebber eylemiş, sonra sıhhatli olmuş ve bu müddetten fazla yaşamıştır.<sup>123</sup> Yani tedbîre dair irade beyan ettikten sonraki kırk gün içinde vefat etmemiş, vefat etmesinden önceki kırkıncı günde de maraz-ı mevt halinde bulunmamıştır.

Terekenin 1/3'ü müdebberin kıymetine kâfi geliyor mu diye bakılırken veya siâyet edeceği kıymet hesaplanırken müdebberen (müdebber olduğu haldeki) kıymeti nazara alınır. Yani müdebberin kınnen (sıradan köle olduğu haldeki) kıymeti ölçü alınmaz.<sup>124</sup> Ancak bu mutlak müdebber için geçerlidir. Mukayyed müdebberin kınnen kıymetine bakılacağı söylenmiştir. Müdebberen kıymetin ne olduğu hususu ise ihtilaflıdır. Bazıları müdebberin hayatı boyunca ne kadar istihdam edildiği üzerinden bir hesap yapılacağını ileri sürmüştür. Bazıları ise bu kıymetin kınnen kıymetinin sülûsânı (2/3'ü) olduğunu söylemiştir. Herhâlde müdebber efendisinin malının 1/3'ünden azat olmayı hak ettiği için bu nispet düşülmüştür. Bir diğer görüşe göre ise müdebberen kıymet, kınnen kıymetinin yarısıdır (1/2). Zira sıradan kölede temlik ve istihdam olmak üzere iki menfaat vardır. Tedbîr ile temlik menfaatinden mahrum kalınmıştır. Buna binaen mü-

<sup>122</sup> Bkz. Galata, Sicil No. 7, s. 45/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 94/139. hüküm); Ahi Çelebi, Sicil No. 1, v. 76b/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 350/512. hüküm). İlk kayıta tedbîrin mutlak olduğu yazılmıştır. Halbuki azat ölümünden kırk gün öncesine ta'lik edilmiştir.

<sup>123</sup> Galata, Sicil No. 32, v. 65a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 207/265. hüküm). Bu minvalde başka kayıt için bkz. Galata, Sicil No. 32, v. 64b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 206/263. hüküm).

<sup>124</sup> **Yenişehirli Abdullah Efendi**, s. 148.

debberen kıymet kınken kıymetinin yarısı olarak hesap edilir.<sup>125</sup> Fetva da bu son görüşe göre verilmiştir.<sup>126</sup>

Şer'iyye sicillerinde çoğunlukla hangi kıymet olduğuna dair bir emare yer almamıştır. “Müteveffâ-i mezbûrun sülûs-i mâlî mevsûf-ı mezbûrun kıymetinden nice mertebe ziyadedir”,<sup>127</sup> “sülûs malı kıymetine müsâid olmağın”<sup>128</sup>, “merkûmenin kıymetine tereke-i müteveffâ-yı mezbûrun sülûsü dahi vâfi ve kâfi olmağla”<sup>129</sup> gibi ifadeler böyledir.

H. 1097 senesine ait bir kayıta “müdebberen kıymet” ifadesine rastlanılır. Buna göre Yusuf isimli köle zamanında tedbîr-i mutlak ile müdebber kılınmış, efendisinin vefatıyla kendisine köle diye el konulmak istenilmiştir. Bunun üzerine mahkemeye müracaat eden Yusuf tedbîri ispat edebilmiştir. Terekenin sülûsü “müdebberen nısf kıymetine müsâid” gelmiş, “müdebberen bâki kalan nısf kıymetine siâyet etmek üzere ıtkına” hükmedilmiştir.<sup>130</sup> Ancak bu kayıta müdebberen kıymetin ne olduğu, yani kınken olduğu haldekinin 1/2'si mi yoksa 2/3'ü mü olduğuna dair malumat verilmemiştir.

Bazı kayıtlarda terekenin sülûsünün müdebberin fetâ kıymetinin veya kınken kıymetinin sülûsânına yani 2/3'üne kâfi geldiği ifade edilmiştir. Bu kayıtlarda kâfi gelmeyen miktar için siâyet mevzubahis yapılmamıştır. Demek ki bu ifadelerle terekenin sülûsünün müdebberin kıymetinin tamamını karşıladığı ifade edilmiştir. Muhtemelen kınken kıymetinin 2/3'ü ile müdebberen kıymet kastedilmiş ve fetva mecmualarının aksine müdebberen kıymet 1/2 yerine 2/3 kabul edilmiştir. Yine H. 1110 senesine ait bir kayıta terekenin sülûsünün müdebberin “fetâ kıymetinin sülûsânı olan altmış kuruşa müsâid”<sup>131</sup> olduğu yazılmıştır. H. 1143 senesine ait, Yusuf Ağa'nın (vezîriazam-ı sâbık merhum İbrahim

<sup>125</sup> Molla Hüsrev, s. 19.

<sup>126</sup> Molla Hüsrev, s. 19; Menteşzâde, s. 310-311; Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 142.

<sup>127</sup> Ahi Çelebi, Sicil No. 1, v. 43b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 219/293. hüküm).

<sup>128</sup> Bab, Sicil No. 3, v. 5b/4 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 114/41. hüküm).

<sup>129</sup> Bab, Sicil No. 11, v. 33b/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 177/162. hüküm).

<sup>130</sup> Bab, Sicil No. 46, v. 11a/5 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 127/87. hüküm).

<sup>131</sup> Kısmet-i Askeriye, Sicil No. 19, v. 69a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 375/261. hüküm).

Paşa'nın mirahoru) vefatıyla altı müdebberinin azadına dair kayıtlarda da “tere-kesinin sülüsü mevsûf-i mezbûrun kinnen kıymetinin sülûsânına müsâiddir” ifadeleri geçmiştir. Diğer taraftan bu kimse arkasında vâris bırakmamıştır.<sup>132</sup> Dolayısıyla terekenin sülüsü şeklindeki ifade ziyade olarak yazılmıştır.

Dilaver isimli kölenin tedbîre binaen azat olduğu H. 1110 senesine ait kayıtta ise terekenin sülûsünün müdebberin “fetâ kıymetinin nısfı olan kırk beş guru-şa vâfi” olduğu ifade edilmiştir.<sup>133</sup> Burada feta kıymetinin nısfı ile muhtemelen müdebberen kıymet kastedilmiştir. Zira terekenin karşılamadığı bir miktardan söz edilmemiştir. Dolayısıyla bu kayıta müdebberen kıymetin, Dürer’de ve fetva mecmualarında olduğu üzere, 1/2 olarak kabul edildiği görülür.

H. 1143 senesine ait başka bir kayda göre Hatice isimli müdebberine “tereke-sinin sülüsü kinnen kıymetimin sülûsânına müsâid olmayıp şer’an siâyet lâzım gelmekle” diyerek efendisinin terekenin sülûsünün müdebberen kıymetine kâfi gelmediğini söylemiştir. Diğer taraftan bu meselede vârisler aşan kısım için icâzet verdiğinden siâyete gerek kalmamıştır.<sup>134</sup> H. 1110 senesine ait bir kayıttan öğrenildiğine göre Mehmed isimli köle, efendisinin hâl-i hayatında tedbîr-i mutlakla müdebberine kılınmış, terekenin “sülûsü fetâ kıymetinin sülûsânı olan üç bin yedi yüz yirmi akçeye müsâid olmamağla” siâyet etmesi icap etmiş, bu şekilde mezkûr meblağı vereseğe ödemiştir.<sup>135</sup>

Tedbîrin diğer bir hükmü diğer azat şekillerinde olduğu üzere azat sevabı ve velâdır. Azat eden efendi müdebberin velâsına sahip olur. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) “velâ azat edene aittir”<sup>136</sup> buyurmuştur.<sup>137</sup> Efendi öldüğü için velâ, binefsi-hi asabeden en yakın akrabasına ait olur.<sup>138</sup>

<sup>132</sup> Bab, Sicil No. 150, v. 67b/2, v. 68a/1, v. 68a/2, v. 68b/1, v. 68b/2, v. 69a/1 (İstanbul Kadı Sicilleri, ss. 312-317/306-311. hüküm).

<sup>133</sup> Kismet-i Askeriye, Sicil No. 19, v. 97a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 532/401. hüküm).

<sup>134</sup> Bab, Sicil No. 150, v. 32a/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 185/154. hüküm).

<sup>135</sup> Kismet-i Askeriye, Sicil No. 19, v. 73b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 401/287. hüküm).

<sup>136</sup> Buhârî, Mükâteb, 2-6; Muslim, Itk, 2.

<sup>137</sup> Kâsânî, s. 392.

<sup>138</sup> Mevsilî, C. 4, s. 263.

### III. BAŞKA AZAT USULLERİYLE BİRLİKTE TEDBİR

Müdebberin mülkiyetten ihraç edilmesi mümkün değildir. İstisnası azat edilmesidir. Efendi bu kölesini bedelsiz veya bir bedel mukabilinde azat edebilir. H. 1005 senesine ait bir kayda göre Mehmed Bey isimli kimse kölesi Ferhan'ı tedbîr-i mutlakla müdebber kılmış, vefat etmeden üç ay önce de bu kölesini azat etmiştir.<sup>139</sup> H. 1077 senesine ait bir kayda göre Şahin b. Abdullah isimli köle efendisi tarafından tedbîr-i mutlak ile müdebber kılındıktan sonra azat edilmiştir.<sup>140</sup>

Müdebberin cariye efendisinden bir çocuk dünyaya getirirse ümmü veled statüsünü kazanır. Ümmü veledlik tedbîrden daha kuvvetli olduğundan, tedbîr batıl olur. Zira müdebber terekenin 1/3'ünden azat olduğu halde, ümmü veled terekenin tamamından azat olur. Bu sebeple ümmü veledin siâyeti mevzu bahis olmaz.<sup>141</sup>

Hususiyyet arz eden diğer bir mesele de müdebberin kitâbete kesilmesidir. Mesela Konya sicillerinde yer alan 1707 senesine ait bir hüccette, Yusuf isimli köle tedbîr-i mutlak ile müdebber kılınmış, bir zaman sonra da beş sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiştir.<sup>142</sup> Kitâbete kesilen müdebber, hürriyetine daha erken kavuşma fırsatı elde eder. Ayrıca kazancına mâlik hale gelir. Müdebber mükâteb, efendi vefat ettiği takdirde, tedbîre binaen azat olur. Terekenin 1/3'ü kölenin kıymetini karşılıyorsa azat meccanen gerçekleşeceğinden kitâbet bedeli gündeme gelmez. Karşılamadığı takdirde ise kitâbet bedelinin ödenmesinin kölenin daha lehine olma ihtimali vardır. Hangi bedelin ve ne kadarının ödeneceği, ayrıca kölenin bir tercih imkânı olup olmadığı hususunda Hanefî imamın ihtilaf etmiştir.<sup>143</sup>

Diğer bir mesele de mükâtebin müdebber kılınmasıdır. Tedbîr yapılan mükâteb, dilerse kitâbet bedelini ödemekten kendini aciz bırakarak yoluna mü-

<sup>139</sup> İstanbul, Sicil No. 191, v. 92b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 392/481. hüküm).

<sup>140</sup> Bab, Sicil No. 3, v. 117b/3 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 761/990. hüküm).

<sup>141</sup> **Mevsîlî**, C. 4, s. 222; **Bilmen**, s. 42.

<sup>142</sup> Konya, Sicil No. 42, s. 142/2 (**Sak, İzzet** (1992) Şer'îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar (Doktora Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 189.

<sup>143</sup> Detay için bkz. **Serahsî**, s. 307-309.

debber olarak devam eder. Dilerse kitâbet akdine devam eder ve bedeli ödeyerek hürriyetine daha erken kavuşma imkânı bulur. Mükâteb olduğu esnada efendisi vefat ederse tedbîrden dolayı hürriyetine kavuşur. Ancak azadın bedelsiz olması için terekenin 1/3'ünün kölenin kıymetini karşılaması gerekir. Aksi takdirde kitâbet bedelinin ödenmesi gündeme gelir. Ancak hangi bedelin ödeneceği ve kölenin tercih imkânı noktasında yine ihtilaf vardır.<sup>144</sup> H. 1110 senesine ait bir kayda göre, Dilaver isimli köle 7 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, sonrasında tedbîr-i mutlakla müdebber kılınmıştır. Efendisinin vefatı üzerine tedbîre binaen hür olmuştur. Terekenin sülüsü kâfi gelmiştir.<sup>145</sup> Karşılaşılan diğer kayıtlarda ise mükâteb, tedbîr-i mukayyed ile müdebber kılınmıştır.<sup>146</sup>

## SONUÇ

İslâm dini kölelerin azat edilmesini birçok vesileyle teşvik etmiştir. Köle azadına dair muhtelif usuller benimsemiştir. Bu çalışmaya konu olan tedbîr de bu usullerden biri olmuştur. Bir kimsenin kölesinin hür olmasını kendi vefatına, kendinden sonrasına ta'lik etmesi (bağlaması) “tedbîr” olarak ifade edilir. Kısaca azadı ölüme bağlamak manasına gelir. Böylelikle efendisi ölene kadar köleyi istihdam etmeye devam eder. Tedbîr yapılan köleye müdebber (cariye ise müdebber) denilir.

Müdebber azat olana kadar köle olduğundan, efendi bu kölesinin hizmetinden istifade etmeye devam eder. İcâreye vererek kazancına el koyabilir. Cariye ise evlendirip mehrini alabilir. Müdebber bir zarar verildiğinde erşi efendisine verilir. Diğer taraftan efendi bu kölesini mülkiyetinden azat dışında bir yolla ihraç edemez. Satamaz, hibe edemez ve satılma ihtimali olduğundan rehin veremez. Bir başka deyişle tedbîr lâzım (bağlayıcı) bir tasarruftur. Müdebberini bir bedel mukabilinde elinden çıkarmak isteyen efendiye kitâbete kesmesi veya ıtk alâ mâl yapması tavsiye edilir.

<sup>144</sup> Detay için bkz. **Merğînânî, Şeyhu'l-İslâm Burhânüddin Ebu'l Hasan** (1982-84) Hidâye Tercemesi, C. 2, Tercüme: Hasan Ege, İstanbul, Şelâle Yayınları, s. 596-597.

<sup>145</sup> Kısım-i Askeriye, Sicil No. 19, v. 97a/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 532/401. hüküm).

<sup>146</sup> bkz. Balat, Sicil No. 2, v. 85b/4 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 302/492. hüküm); Galata, Sicil No. 7, s. 39/2, 39/3, 39/4, 55/2 (İstanbul Kadı Sicilleri, s. 85/115. hüküm; s. 86/116. hüküm; s. 86/117. hüküm; s. 107/176. hüküm).

Müdebber efendisinin vefatıyla terekenin 1/3'ünden azat olur. Terekenin karşılamadığı kısım için müdebberin siâyeti yani çalışması gündeme gelir. Diğer taraftan vârisler bu haklarından vazgeçebilirler.

Tedbîrin bir vakte izâfesi veya şarta ta'lik edilmesi (bağlanması) de mümkündür. İlk hale tedbîr-i muzâf, ikinci hale tedbîr-i muallak denilmektedir. Bu takdirde köle zikredilen vakit gelinceye veya şart gerçekleşinceye kadar müdebber olmaz. Dolayısıyla satım, hibe vb. yollarla mülkiyetten çıkarılabilir.

Tedbîr herhangi bir şartla kayıtlanmadı ise mutlak tedbîr, kayıtlandı ise mukayyed tedbîr olarak isimlendirilir. Efendinin kölesinin azadını muayyen şekildeki ölümüne bağlaması, mesela “şu hastalığımдан ölürsem hürsün”, “şu yolculuğumda ölürsen” demesi mukayyed tedbîrdir. Ölümün bu şekilde vaki olacağı kesin olmadığından, azat da kesin değildir. Buna binaen bu türde kölenin mülkiyetten ihracı mümkündür.

Efendinin kölesinin azat olmasını ölümünden bir müddet öncesine bağlaması hususiyet arz eder. Kölesine “ölümünden kırk gün önce hürsün” demesi buna misaldir. Bu tür de mukayyed tedbîr şeklinde isimlendirilir, ancak tabi olacağı hükümler cihetinden bir öncekinden farklıdır. Burada şart zikredilen müddetin geçmesidir. Efendi tedbîre dair irade beyan ettikten sonra mezkûr müddet dolmadan vefat ederse, şart gerçekleşmemiş olur. Zira bu takdirde azat beyandan önceki bir vakte dayanır ki, bu mümkün değildir. Şart gerçekleşmeden önce bu müdebberin satım vs. yollarla mülkiyetten çıkarılabileceği hususunda ittifak vardır. Şart gerçekleştikten (zikredilen süre geçtikten) sonrası için ise fakihler ihtilaf etmiştir. Bu türde azat muhtâr kavle göre terekenin tamamından gerçekleşir. Zira ölüm anına değil, bir müddet öncesine istinat eder. Ancak bu netice için azadın istinat ettiği vaktin maraz-ı mevte denk gelmemiş olması gerekir.

Şer'iyye sicillerinde gerek mutlak tedbîre, gerek azadın ölümünden bir müddet öncesine bağlandığı mukayyed tedbîre dair bir hayli kayıt yer alır. Bu kayıtların bir kısmı efendinin kölesini müdebber kıldığına, bir kısmı da efendinin vefatıyla azadın gerçekleştiğine dairdir. Bu kayıtlarda genellikle tedbîrin mutlak veya mukayyed olduğu yazılmıştır.

## KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr** (2016) Musannef, C. 6, Beyrût, Dâru't-Te'sîl.
- Akgündüz, Ahmet** (1988) Şer'îye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler, C. 1, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ankaravî, Mehmed Emin Efendi**, Fetâvâ-i Ankaravî, Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş no: 004476.
- Atar, Fahrettin** (2024) İslâm Yargılama Hukukunun Esasları, 4. Baskı, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Atar, Fahrettin** (2011) "Tedbir", DİA, C. 40, İstanbul, TDV, ss. 258-259.
- Aydın, Mehmet Âkif** (2020) Türk Hukuk Tarihi, 17. Baskı, İstanbul, Beta.
- Bilmen, Ömer Nasuhi** (2018) Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, C. 4, İstanbul, Ravza Yayınları.
- Buhârî** (1987-89) Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, Tercüme: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken.
- Çavuşzâde, Mehmed Aziz** (H. 1277) Durru's-Sukûk, C. 1, İstanbul, Matbaa-i Âmire.
- Damad Efendi, Şeyhizâde Abdurrahman İbn Muhammed İbni Süleyman** (1988) Mecmau'l-Enhur fî Şerhi Mültekâ'l-Ebhur, C. 2, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Dayhan, Ahmet Tahir** (2012) "Ümmü Varaka", DİA, C. 42, İstanbul, TDV, ss. 332-333.
- Debbâğzâde, Numan Efendi** (H. 1259) Tuhfetu's-Sukûk, İstanbul, Matbaa-i Âmire.
- Ekinci, Ekrem Buğra** (2019) Osmanlı Hukuku, 6. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi.
- Ebussuûd** (2018) Şeyhü'l-İslâm Ebussuûd Efendi Fetvâları, Hazırlayan: Ahmed Akgündüz, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî** (H. 1322) el-Cevheretü'n-Neyyire Alâ Muhtasari'l-Kudûrî, C. 2, Mısır, Matbaatu'l-Hayriyye.
- Halebî, İbrahim** (2005) Mültekâ'l-Ebhur, Şam, Dâru'l-Beyrûtî.
- İbn Âbidîn** (1966) Reddû'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr, C. 3, Beyrût, Dâru'l-Fikr.
- İbn Mâce** (1982-83) Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi, Tercüme ve şerh: Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları.
- İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed** (tarihsiz) el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik, C. 4, Kâhire, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.

- İbn Rüşd, el-Hafîd** (1991) Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, C. 4, Tercüme: Ahmed Meylânî, İstanbul, Beyan Yayınları.
- İbnu's-Simnânî, Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed** (1984) Ravzatü'l-Kudât ve Tarîku'n-Necât, C. 1, Tahkik: Salâheddîn en-Nâhî, Beyrût, Müessesetu'r-Risâle.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd** (2003) Bedâ'i'u's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâ'i', C. 5, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kurtoğlu, Yasemin** (2021) "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Erme Yolu Olarak Tedbir", Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S. 2, ss. 241-276.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye** (H. 1300) İstanbul, Matbaa-i Osmâniyye.
- Menteşzâde, Abdürrahim Efendi** (H. 1243) Fetâvâ-i Abdürrahim, C. 1, İstanbul, Dâru't-Tibaati'l-Mamure.
- Mergînânî, Şeyhu'l-İslâm Burhânüddin Ebu'l Hasan** (1982-84) Hidâye Tercemesi, C. 3, Tercüme: Hasan Ege, İstanbul, Şelâle Yayınları.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd** (2017) el-İhtiyâr lî Ta'lîli'l-Muhtâr, C. 4-5, Tercüme: Ahmet Oğuz vd. İstanbul, Nuh Yayıncılık.
- Molla Hüsrev** (tarihsiz) Düreru'l-Hukkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm, C. 2, Kâhire, Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye.
- Muslim** (1967-70) Sahîh-i Muslim ve Tercemesi, Tercüme eden: Mehmet Sofuoğlu, İstanbul, İrfan Yayınevi.
- Mütercim Âsım Efendi** (2013-2014) el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, C. 2, Hazırlayan: Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Sak, İzzet** (1992) Şer'iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar (Doktora Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr** (2008) Mebsût, C. 7, Editör: Mustafa Cevat Akşit, Tercüme: Heyet, İstanbul, Gümüşev.
- Şilbî, Şihâbuddîn Ahmed** (H. 1313) Hâşiyetu's-Şilbî, C. 3, Bulak, el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emîriyye. (Tebyînu'l-Hakâik ile birlikte)
- Yenişehirli Abdullah Efendi** (2011) Behcetü'l-Fetâvâ, Hazırlayan: Süleyman Kaya vd. İstanbul, Klasik.
- Zeylaî, Osman b. Ali** (H. 1313) Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik, C. 3, Bulak, el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emîriyye. (Hâşiyetu's-Şilbî ile birlikte)

- Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), Haz. Sabri Atay, Nedim Pakırdağ, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, (H. 1077 / M. 1666-1667), Haz. Rifat Günelan, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul, İSAM, 2011.
- Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil, (H. 1081 / M. 1670-1671), Haz. Salih Kahriman, Mümin Yıldıztaş, Arapça Çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), Haz. Sabri Atay vd. Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoglu, İstanbul, İSAM, 2011.
- Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), Haz. Hüseyin Kılıç vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoglu, İstanbul, İSAM, 2011.
- Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), Haz. Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), Haz. Ali Çoşkun, Abdullah Sivridağ, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.at Mahkemesi
- Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), Haz. Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, (H. 964-965 / M. 1557-1558), Haz. Abdullah Sivridağ, Salih Kahriman, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, (H. 970-971 / M. 1563), Haz. Mehmet Akman, Osmanlıca metin: Murat Uluskan vd., Kontrol: M. Âkif Aydın, İstanbul, İSAM, 2011.
- Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, (H. 966-968 / M. 1558-1561), Haz. Yılmaz Karaca, Sinan Satar, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil, (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), Haz. Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil, (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), Haz. Rasim Erol vd., Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.

- Eyüb Mahkemesi (Havass-1 Refia) 3 Numaralı Sicil, (H. 993-995 / M. 1585-1587), Haz. Baki Çakır vd., Arapça Metin ve Kontrol: Tahsin Özcan, İstanbul, İSAM, 2011.
- Eyüb Mahkemesi (Havass-1 Refia) 19 Numaralı Sicil, (H. 1028-1030 / M. 1619-1620), Haz. Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, İSAM, 2011.
- Eyüb Mahkemesi (Havass-1 Refia) 61 Numaralı Sicil, (H. 1065-1066 / M. 1655), Haz. Baki Çakır, Kontrol: Tahsin Özcan, İstanbul, İSAM, 2011.
- Eyüb Mahkemesi (Havass-1 Refia) 74 Numaralı Sicil, (H. 1072-1073 / M. 1661-1662), Haz. Hüseyin Kılıç vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, İSAM, 2011.
- Eyüb Mahkemesi (Havass-1 Refia) 90 Numaralı Sicil, (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), Haz. Fuat Recep vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, İSAM, 2011.
- Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil, (H. 985-986 / M. 1577-1578), Haz. Mehmet Akman ve Fethi Gedikli, Kontrol: M. Âkif Aydın, İstanbul, İSAM, 2011.
- Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000 / M. 1573-1591), Haz. Rıfat Günelan, Talip Mert, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul, İSAM, 2012.
- Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil, (H. 1005-1007 / M. 1596-1599), Haz. Mehmet Akman ve Fethi Gedikli, Kontrol: M. Âkif Aydın, İstanbul, İSAM, 2012.
- Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil, (H. 1015-1016 / M. 1606-1607), Haz. Mehmet Akman, Osmanlıca metin: Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Kontrol: M. Âkif Aydın, İstanbul, İSAM, 2012.
- Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil, (H. 1022-1024 / M. 1613-1615), Haz. Rasim Erol, Yılmaz Karaca, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, İSAM, 2012.
- Galata Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1024-1029 / M. 1615-1620), Haz. Ayhan Işık, Esra Yıldız, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul, İSAM, 2012.
- Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil, (H. 1051-1053 / M. 1641-1644), Haz. Sabri Atay, Rasim Erol, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul, İSAM, 2012.

- Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil, (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), Haz. Rıfat Günalan, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil, (H. 1137-1138 / M. 1724-1725) Haz. Hüseyin Kılıç ve Salih Kahrıman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), Haz. Yılmaz Karaca vd., Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), Haz. Rasim Erol vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, İSAM, 2010.
- İstanbul Mahkemesi 191 Numaralı Sicil, (H. 1000-1027 / M. 1591-1617) Haz. Abdullah Sivridağ, Ali Coşkun, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil, (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), Haz. Rasim Erol vd., Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Rumeli Sadareti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil, (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), Haz. Hüseyin Kılıç vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), Haz. Yılmaz Karaca vd., Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil, (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), Haz. Selman Soydemir, Fikret Sarıcaoğlu, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil, (H. 1115-1116 / M. 1704), Haz. Coşkun Yılmaz, Salih Kahrıman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul, Kültür AŞ, 2019.
- Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, (H. 930-936 / M. 1524-1530), Haz. Yasemin Dağdaş, Zeynep Berktaş, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul, İSAM, 2010.